

GEOGRAFIA

podług

SELTENA

438 233/2
KURS PIERWSZY

dla

SZKÓŁ POCZĄTKOWYCH

ułożył.

Antoni
A. Popliński.

EDYCJA DRUGA.

całkiem przerobiona.

Antoni Popliński
POZNAN,

W Księgarni i Drukarni Nowej.

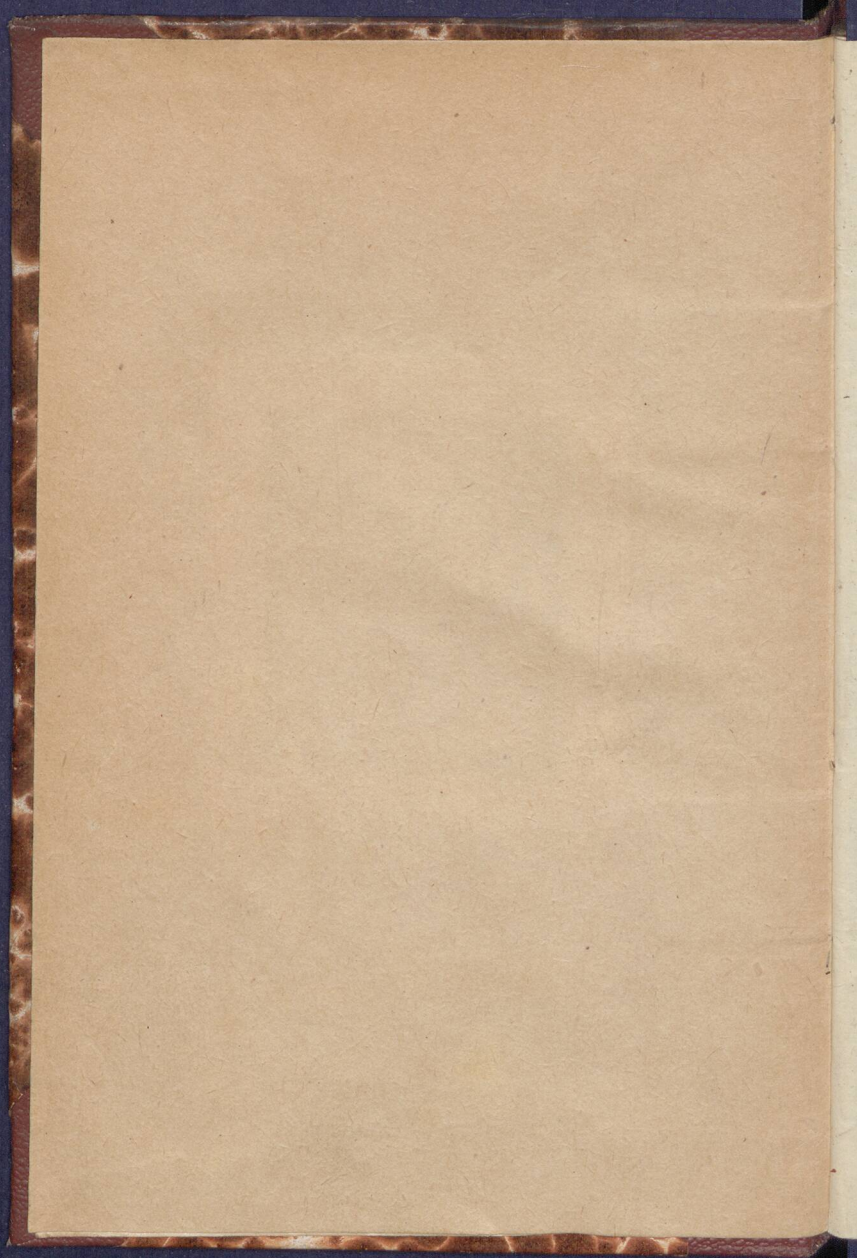
1848.

BIBLIOTEKA GŁÓWNA
UNIWERSYTETU AMW POZNANU

363947

Wypożycza się
tylko do czytelní

GEOGRAFIA

podług

SELTENA

433 23342
KURS PIERWSZY

dla

SZKÓŁ POCZĄTKOWYCH

ułożył.

Antoni
A. Popliński.

EDYCJA DRUGA.

całkiem przerobiona.

Antoni Popliński
POZNAN,

W Księgarni i Drukarni Nowej.

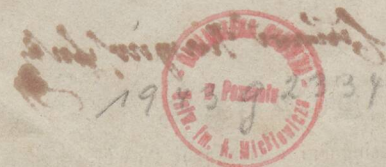
1848.

ATLAS

gubon

3639475/

Kugler

WSTĘP.

GEOGRAFIA MATEMATYCZNA I FIZYCZNA.

1. Geografia jestto nauka opisująca ziemię.

§. 1. Kształt Ziemi.

2. Ziemia nasza należąca do ciał niebieskich planetami zwanych, jest okrągła, na kształt jabłka lub pomarańczy, u góry i u dołu, w punktach przeciwnych nieco spłaszczona.
3. Wyszedszy w pole i rzuciwszy naokół okiem, sądzilibyśmy, że ziemia jest płaszczyzną czyli równiną, co ztąd pochodzi, że tylko małą częstkę jej wypukłości naraz przejrzyć możemy.
4. Ze ziemia nasza jest istotnie kulą, przekonują nas o tem:
 - a, przeszło 40 podróży przez żeglarzy naokoło ziemi odbytych, czegoby dokazać niemożna, gdyby ziemia była płaszczyzną, jaką się na pozor wydaje.
 - b, że oddalające się od nas na wolnem miejscu przedmioty np. okręty na morzu, od spodu

znikać zaczynają, a zaś zbliżające się do nas szczytami się wynurzają.

- c, że w czasie zaćmienia księżyca, cień ziemi zakrywający tarczę księżyca, zawsze się okrągly pokazuje; musi przeto i postać ziemi być okrągła.

§ 2. Punkta kardynalne na Horyzoncie.

1. Gdy się znajdujemy w pelu i obejrzymy się na okół, znajdujemy się w środku koła, będącego ostatnią granicą naszego wzroku.

To koło, za które już dalej wzrok nasz nie sięga, zowie się *Horyzontem*, czyli *Widokregiem* (*Gefichtskreis*).

2. Obróciwszy się twarzą do wschodzącego słońca, mamy przed sobą *Wschód Sł.*, za sobą *Zachód* (*West*), po prawej ręce *Północ* (*Nord*), po lewej *Południe* (*Süd*).

To są tak nazwane okolice świata (*die Simmelsgegenden*) czyli Punkta kardynalne.

§ 3. Globus i Planiglobium.

1. Globus jest to kula kunsztowna, wyobrażająca nam prawdziwą kulę ziemską.

Planiglobium jest to wyobrażenie kuli ziemskiej na powierzchni płaskiej, jakby rozplaszczonęj. Na Globie rozróżniać trzeba:

2. Oś (*Achse*) linią prostą przez środek ziemi idącą, około której ziemia obraca się, jak koło u woza około swej osi.
3. Bieguny (*Pole*) są to owe dwa przeciwległe

punkta, na północ i na południe, jakoby końce Osi, z których jeden zowie się Biegun północny (Nordpol,) drugi południowy (Südpol).
 4. Linia czyli raczej wielkie koło na kuli ziemskiej, równie od Bieguna północnego jak południowego oddalone, nazywa się Aequator czyli Równik, dzielący kulę ziemską poprzek, na dwie równe półkule czyli Hemisfery: północną i południową.

Uwaga. Każde koło dzieli się zwykle na 360 równych części Stopniami (Grade) zwanych, z kąd na półkulę wypada 180° a na czwartą część 90° .

5. Równoleżniki (Parallelfreife) to jest koła równoległe od Równika po obu stronach, zmniejszające się coraz bardziej ku Biegunom, między którymi najważniejsze są:

aa, Zwrotniki (Wendefreife) to jest Zwrotnik Raka na północnej i Zwrotnik Koziorożca na południowej półkuli, $23\frac{1}{2}$ stopnia od Równika odległe.

bb, Dwa koła Biegunowe także północne i południowe, o tyleż stopni od Biegunów oddalone.

6a, Południki (Meridiane) są to koła na Globie idące w podłuż z góry na dół, przez Bieguny, przecinające prostopadle Równik, jako też wszystkie Równoleżniki, a tem samem dzielące kulę ziemską także w podłuż na dwie równe części, to jest na półkulę wschodnią i półkulę zachodnią.

b, Koło to nazywa się dla tego Południkiem, że

wszystkie punkta na ziemi, leżące pod tym-
że samym Południkiem, mają, razem, to jest
o jednym czasie południe.

c, Z tych południków przyjmuje się jeden zwykle
za pierwszy, od którego się stopnie liczyć
zaczynają.

d, Za takiego pierwszego Południka uważany jest
ten, który przechodzi tuż obok wyspy afry-
kańskiej Ferro, jako najdalej na zachód Eu-
ropy posuniętój.

§. 4. Szerokość i Długość geograficzna

1. Szerokość geograficzna jakiego miejsca, jest-
to oddalenie jego od Równika, która jest dwo-
jaka: północna lub południowa, podług tego,
jak miejsce jakie na północ lub na południe od
Równika leży. I tak np. Zwrotniki leżą o $23\frac{1}{2}$
Stopnia od Równika Zwrotnik Raka na półno-
cnój, Kozioróżca na południowej Polkuli.
2. Długość geograficzna zaczyna się liczyć od pier-
wszego Południka, albo w jednym kierunku idąc
wciąż na wschod aż do 360go Stopnia, co się
na Równiku oznacza. Albo też w obydwóch
przeciwnych kierunkach, wschodnim i zachodnim,
aż do połowy okręgu koła, to jest do 180° ,
z kąd powstaje wschodnia i zachodnia długość,
wschodnia gdzie leży Europa, Azja, Afryka;
zachodnia, gdzie Ameryka. Pierwsze mieszczą
się na Planiglobie wschodnim, czyli na karcie
wschodniego świata; drugie na Planiglobie za-
chodnim, czyli na karcie zachodniego świata.

§. 5. Strefy.

«Kula ziemiska dzieli się na pięć Stref czyli Pasow (Zone).

- a, Strefą gorącą albo zwrotnikową nazywa się pas ziemi po obu stronach Równika, dwoma Zwrotnikami zamknięty. Tu panuje największy upał, albowiem mieszkańcy tych krain mają ciągle, latem i zimą nad głowami słońce.
- b, Dwie Strefy zimne, to jest północna i południowa, rozciągające się od Biegunów aż do kół Biegunowych, oddalonych od Biegunów tak-że na $23\frac{1}{2}$ Stóp. Tu dzień trwa 6 miesięcy, po którym równie długa noc, czyli raczej okropna następuje zima. Pochodzi to z ztąd, że tam słońce, choć w czasie lata, tylko nizko na Horyzoncie się ukazuje, a zatem ukośne i słabe rzuca promienie.
- c, W środku na obydwóch półkulach, północnej i południowej, między Zwrotnikami i kołami biegunowemi leżą dwie Strefy czyli pasy umiarkowane, nie mające ani tak ciągłego upału, ani ciąglej zimy, lecz umiarkowany klimat, a tem samem i grunt urodzajny i najlepiej zaludniony.
- d, W Strefie gorącej są dni i noce ciągle równe; w innych zaś Strefach tylko w czasie porównania dnia z nocą, to jest 21. Marca i 23. Września.
- e, Im dalej zaś miejsce jakie od Równika jest oddalone, tym większa jest tam różnica co do uby-

wania i przybywania dnia i nocy, tak dalece, że na kołach biegunowych najdłuższy dzień i najdłuższa noc trwa 24 godzin.

§. 6. *Klimat.*

a, Klimatem zwiemy własność powietrza w jakim kraju.

b, Rozróżniają lądowe klima, mające powietrze suche, upał w lecie, mróz w zimie; i morskie klima, mające wilgotne powietrze, chłodne lato, łagodną zimę.

c, Dalej klima zimne, jak w Syberyi, gorące jak w Sudan, to jest w środkowej Afryce; suche jak w Hiszpanii i Persyi, gdzie trupy na wolnem powietrzu wysychają, i wilgotne (mgliste) jak w Niderlandach.

d, Klimat zawisł głównie od oddalenia kraju od Równika, albowiem im więcej oddalony od Równika, tym zimniejszy; lecz także i od innych przyczyn, jako to: od wysokiego lub niskiego położenia kraju, albowiem im wyżej, tym zimniej, im niżej, tym cieplej; od bliskości morza, od własności gruntu czyli np. kraj pochyłony jest ku cieplejszemu, lub zimniejszemu krajowi, czyli jest górami zasłonięty, lub otwarty różnym wichrom północno-wschodnim. Doświadczenie także uczy, że im dalej na wschód, tym jest zimniej.

e, Linia śnieżna nazywa się taka wysokość w powietrzu, gdzie śnieg na górach nigdy nie

topnieję. Nad nią więc wieczna panuje zima, pod nią zmiana pór roku.

Pod Równikiem, gdzie jest największy upał, linia śnieżna wynosi 15 tysięcy stóp. Odtąd zniża się ku obydwom biegunom, tak że w środkowej Europie sięga 6000 stóp, a ku Biegunom styka się z płaszczyzną morza.

§. 7. Wiatry.

a. Ziemia oblana jest na okół powietrzem wznoszącą się na 10 mil wysoko, co się Atmosferą nazywa.

b. W wyższych i niższych warstwach powietrza powstają już to ogniste zjawiska napowietrzne, jako to gwiazdy spadające, kule ogniste, zorza północna w okolicach biegunowych, błyskawice, pioruny, tęcz; już to wodniste, jak: mgła, obłoki, chmury, rosa, deszcz, śnieg, grad, śron. Zjawiska te napowietrzne zowią się Meteory.

c. Wiatr jest to poruszenie powietrza, pochodzące ztąd, że zimniejsze powietrze dążąc do równowagi, napływa w miejsce cieplejsze.

Wiatry są albo regularne czyli peryodyczne, albo nieregularne.

d. Z północnej strony Równika aż do 28 Stopnia wieje ustawicznie przez cały rok wiatr północno-wschodni; zaś z południowej strony wiatr południowo-wschodni, nazywający się Passat.

e. Inne regularne wiatry są zwane Moussons wiejące na Oceanie Indyjskim przez sześć mie-

sięcy, w lécie południowo zachodni; w zimie ty-
leż miesięcy północno wschodni.

- f. Wiatry lądowe i morskie, wiejące na wybrze-
żach morskich: we dnie wieje wiatr z morza
na ląd, w nocy z lądu na morze.
- g, Nieregularne wiatry nie podlegają żadnym pra-
widłom, przybierają zaś nazwiska od okolicy,
z której wieją, np. wiatr północny, południowy,
północno wschodni i t. d.
- h, Orkanem nazywa się wichur gwałtowny, połą-
czony ze szturmem, a niekiedy i trzęsieniem
ziemi. Najokropniejsze Orkany, osobliwie w In-
dyach Zachodnich zowią się Tornados.
- i, Wiatry wirowe kręcą się na okół i tworzą na
morzu i na puszczech piaszczystych tak nazwa-
ne Trąby morskie (Windhose).
- k, Szkodliwe wiatry są: Samum w Arabii i Per-
syi, Chamsin w Egipcie, Harmatan w Guinei,
Solano w Hiszpanii, Siricco w Neapolu.

§. 8. Wielkość i obrot ziemi.

- a, Jak wielka jest kula ziemską, poznaje się ze
Średnicy (Durchmesser), to jest linii prostej prze-
chodzącej przez srodek ziemi aż do powierz-
chni, a której długość średnia wynosi 1720 mil.
- b, Obwód ziemi mierzony przez francuzkich Ma-
tematyków wynosi na jeden stopień 15 mil, a
ponieważ każde koło dzieli się na 360 Stopni,
wypadnie przeto na okrąg ziemi 15 razy 360
to jest 5400 mil.

c, Ziemia nasza ma dwojaki bieg: wirowy i ekliptyczny

aa, Wirowy, to jest że ziemia kręci się około swej osi z zachodu na wschód w 24 godzinach, z kąd powstaje dzień i noc.

bb, Ponieważ ziemia, jako bryła kulista, nie może być cała razem od słońca oświecona, jedna więc półkula zwrócona ku słońcu ma dzień, gdy przeciwnie druga w tym samym czasie, odwrócona od słońca, czyli stojąca w cieniu, ma noc. Gdy jednak ziemia ciągle się koło swój osi obraca, przeto dzień i noc ustawicznie się na niej luzuje.

cc. Ekliptyczny bieg ziemi powstaje ztąd, że kula ziemiska toczy się kołem podłużnem zwanem Elipsą w przeciągu 365 dni i 6 godzin czyli w przeciągu jednego roku na około słońca. Geografowie zowią tę drogę roczną ziemi, wynoszącą 21 milionów mil, Ekliptyką.

(CZĘŚĆ PIERWSZA.

GEOGRAFIA POWSZECHNA.

§. 9. Skład i podział kuli Ziemskiej.

1. Kula ziemiska składa się z wody zalewającej $\frac{3}{4}$ całej powierzchni i z lądu stałego, czyli ziemi suchej wystającej z wody, zajmującej nie więcej, jak $\frac{1}{4}$ powierzchni całej kuli.

a, Ląd.

2. Ląd ten na obydwóch półkulach zwrócony jest

ku północy. Półkula wschodnia mieści Europę, Azję, Afrykę i Nową Hollandyą. Półkula zaś zachodnia mieści samę tylko Amerykę.

Uwaga. Azja Afryka i Europa nazywają się światem starym; przeciwnie Ameryka i Australia światem nowym, dla tego że Ameryka dopiero r. 1492. przez Krysztofa Kolumba, zaś Australia po większej części przez Cooka w r. 1768. odkryta została.

3. Co do wielkości tak te części ziemi po sobie następują:

Azja	ma	□	wych mil	870,000.
Ameryka	ma	—	—	670,000.
Afryka	ma	—	—	550,000.
Europa	ma	—	—	180,000.
Australia	ma	—	—	160,000.

b, Morza.

Liczymy także pięć wielkich mórz, czyli Oceanów:

1. Północne czyli Lodowate.
2. Atlantyckie między Europą i Ameryką.
3. Ocean wschodni czyli Spokojny między Ameryką i Azją.
4. Ocean południowy, oblewający prawie całą półkulę południową.
5. Ocean Indyjski między Afryką i Azją. O morzu Lodowatem południowem, jako nigdy przez żeglarzy niezwiadanem, rzadko kiedy jest mowa.

I. O Pięciu Częściach Ziemi.**§. 10. A. Europa.**

Europa po Australii najmniejsza część ziemi lecz, ze wszystkich najludniejsza, najoświećsza i najpotężniejsza, z trzech stron, jako wielki półwysep wodą oblana: z północy Morzem Lodowatym z zachodu Oceanem Atlantyckim, z południa morzem Śródziemnem, tylko czwartą stroną od wschodu styka się z Azją i dzieli się na:

- a, południową zawierającą: półwysep Pirenejski, Apeniński czyli Włochy i Turecki.
- b, północną zawierającą Wielką Brytannią i półwysep Skandynawski.
- c, wschodnią zawierającą Rosyją.
- d, środkową zawierającą Francją i Niemcy.

§. 11. B. Azya.

Azja największa i najdawniej zamieszkała tworzy odwrotny półwysep stykający się z Europą i nieco z Afryką; z północy oblana także morzem Lodowatym, ze wschodu Oceanem Wschodnim albo Spokojoym, z południa Oceanem Indyjskim i dzieli się na:

- a, północną zawierającą płaski zimny kraj zwany Syberyą.
- b, południową, gdzie są półwyspy: Arabski, Perski i dwa wschodnio-indyjskie półwyspy.
- c, wschodnią, gdzie Chiny i Japonia.
- d, środkową gdzie Mongolia i Tataryja.

e, zachodnią gdzie Turcyja azyatycka, z poł wyspem Anatolskim.

§. 12. C. Afryka.

Najgorętsza część ziemi, mająca mało wody, a wiele pustyń piaszczystych, wybrzeża gładkie, nie tak jak inne części ziemi, oblana jest z północy morzem Środkowem, z zachodu Oceanem Atlantyckim, które się tu morzem Guinejskiem nazywa, z południa i ze wschodu Oceanem Indyjskim stykając się z Azją wązkim przesmykiem Suez.

Dzieli się podobnie na:

- a. północną, gdzie Egipt, Berberya i Pustynia Sahara.
- b. zachodnią, gdzie Senegambia i Guinea
- c. południową, gdzie kraj przylądkowy. i kraj Kafrów i Hottentotów.
- d. zachodnią, gdzie wschodnie wybrzeże Abyssynia i Nubia,
- e. środkową mieści Etyopią czyli Nigrycją zwaną także Sudan.

Uwaga. W tej części ziemi znane są tylko wybrzeża, to jest nad morzem leżące kraje, do których europejskie okręty łatwiej mają przystęp. Wschodnie wybrzeża nazywają się: Sofala, Mozambique, Zanguebar, Aden.

§. 13. D. Ameryka.

Bardziej wzdłuż rozciągnięta i najdalej na północ i południe sięgająca, obfitością wód i żyznością gruntu przewyższająca inne części ziemi, najlepiej po Europie uprawna, przez Kolonie europejskie za-

ludniona, jakby druga odmłodziła Europa. Oblana jest z północy Morzem Lodowatym, z zachodu Oceanem Atlantyckim, ze wschodu Oceanem Wschodnim, z południa Południowym.

Dzieli się z położenia swego na 3 części:

- a. Północną, w której są:
 - aa. Angielskie posiadłości
 - bb. Rosyjskie posiadłości
 - cc. Północno — amerykańskie Zjednoczone Stany (die Vereinigten Staaten)
 - dd. Zjednoczone Meksykańskie Stany.
- b. Środkowa Ameryka, gdzie
 - bb. Rzeczpospolita Środkowej Ameryki, dawniejsza Guatemala
 - cc. Indyje Zachodnie, to jest wyspy: większe i mniejsze Antille zwane
- c. Południowa Ameryka, gdzie
 - cc. Rzeczypospolite: Nowa Granada, Venezuela, Quito albo Equador, Peru, Bolivia, Chili, Paraguaj, Laplata
 - dd. Brazylia
 - ee, Guyana
 - ff. Patagonia albo kraj Magiellana.

§. 14. E. O Australii.

Dopiero od połowy 18go wieku przez sławnego żeglarza Cooka lepiej poznana, choć już w 17-wieku przez hollenderskich żeglarzy odkryta, jest najbardziej do Azyi zbliżona i zdaje się być azya-tyckich wysp przedłużeniem. Składa się z samych wysp na Oceanie południowym, z których że Nowa

Hollandya inne wielkością przechodzi, przeto uważa się zwykle za ląd stały.

Najznaczniesze wyspy, oprócz Nowej Hollandyj są:

1. Van Diemen
2. Nowa Zelandya
3. — Kaledonia
4. — Guinea
5. — Britannia.

III O Płeciu Oceanach.

S. 15. Wyobrażenia

1. Brzeg morza (die Küste) jest granica oddzielająca morze od lądu. Brzeg może być wysoki i spadzisty mający zwykle morze odpowiedniej głębokości; albo też miałki (Strand); oba do żeglugi niezdadne.

Piaszczyste zasy nad brzegiem morskim, zowią się Smulce (die Dünen).

2. Część morza w ląd wchodząca, tak, iż z trzech stron lądem jest otoczona, nazywa się Odnogą lub Zatoką (Meerbusen, Bay)

Pomniejsza Zatoka, w której okręty przeciw wichrom i bałwanom morskim zabezpieczone stoją, zowie się Portem (Hafen). Port najczęściej zabezpieczony jest od morza groblą z drzewa i z kamieni (Mola)

3. Woda dwoma lądami ścieśniona, łącząca dwa morza, zowie się Cieśniną lub Kanalem (Meerenge, Sund)
- Przeciwnie wązka, ziemia dwoma morzami ścieśniona, łącząca dwa większe lądy, zowie się Przesmykiem (Landenge)

4. Ziemia naokół morzem oblana, nazywa się Wyspą. Gdzie wiele wysp około siebie leży, tam jest Archipelag

Część ziemi tylko z trzech stron wodą oblana, a zaś czwartą złączona z lądem, zowie się **Półwysep** (*Salbzinsel*)

5. **Prąd morza** (*Brandung*) jest w tem nadbrzeżnem miejscu, gdzie morze z wściekłością o brzeg się rozbija. Gdy zaś woda kręci się naokół, nad jaką na dnie morskim ukrytą przepaścią, to nazywa się **Odmęt** lub **Wir** (*Strudel*)
6. **Przybieranie i opadanie morza** (*Ebbe und Fluth*) jest to regularne wzbieranie i ubywanie wody morskiej, w 24 godzinach dwa razy się wydarzające, to jest morze przybiera przez 6 godzin i przez tyleż opada. A ponieważ to wzbieranie i opadanie najmocniejsze jest w czasie Nowiu i Pełni księżyca, stąd wnoszą, że jest skutkiem przyciągania (*Attrakcyi*) księżyca.
7. **Pęd wody regularny**. Pod Równikiem pędzi woda ciągle ze wschodu na zachód, co pochodzi od obrotu wirowego ziemi około swej osi w przeciwnym kierunku.
8. **Kolor wody morskiej** jest zwykle zielonkawy, ale się niekiedy zmienia dla roślin morskich dno pokrywających, lub dla ziemi na dnie morskim, lub brzegach spostrzeganej i. przybiera nazwiska: **Morze Czarne**, **Zółte**, **Zielone** i t. d.
9. **Smak wody morskiej** jest gorzko słony i dla tego takowa do picia zupełnie jest niezdatna. Stąd też na brzegach morskich w gorących krajach, słonice sól z wody morskiej wywarza.

S. 16. A. *Morze Lodowate.*

Częściami Morza Lodowatego są:

- a. **Morze Białe** czyli odnoga Archangielska.

- b. Karyjska }
 c. Obejska } odnogi północnej Azyi.
 d. Baffinsbay }
 e. Hudsonsbay } w północnej Ameryce

§. 17. *B. Ocean Atlantycki.*

Częściami Oceanu Atlantyckiego są:

Ze strony Europy

- a, Morze Północne, także Niemieckie zwane, z Skagerakiem i Kategatem.
 b, Morze Bałtyckie (Dittsec) z odnogami:
 Botnicką Finnicką i Rigajską
 c, Morze Irlandzkie
 d, Kanał Lamanche
 e, Odnoga Biskajska czyli Aquitańska
 f, Morze Środkowe, do którego należą:
 aa, Odnogi Lyonńska i Genueńska
 bb, Morze Tyrreńskie czyli Toskańskie
 cc, Morze Adryatyckie
 dd Morze Jońskie z odnogą Lepanto
 ee, Morze Egiejskie czyli Archipelag
 ff, — Marmora
 gg, — Czarne
 hh, — Azowskie.

Ze Strony Afryki:

- a, Odnoga Guinejska

Ze Strony Ameryki:

- a, Morze Magiellańskie.
 b, — Karaibskie z odnogami:
 Honduras i Guatemala.
 c, Odnoga S. Wawrzyńca (Lorenzobay).

§. 18. C. Ocean Indyjski.

◀ Częściami Oceanu Indyjskiego są:

- a, Morze Perskie zwane także Arabskie, do którego należą:
 - aa, Morze Czerwone czyli Odnoga Arabska.
 - bb, — Zielone czyli Odnoga Perska.
- b, Odnoga Bengalska z odnogą Martaban.

§. 19. D. Ocean Wschodni czyli Spokojny.

Mieści następujące części:

Ze strony Azji:

- a, Morze Kamszackie
- b, — Ochockie
- c, Morze Japońskie
- d, Hoanghay czyli Morze Żółte,
- e, Morze Chińskie z Odnogami:

Tunkin i Siam.

Z południa ze strony Nowej Hollandyi:

- a, Odnoga Carpentaria

Ze strony Ameryki:

- a, Odnoga Kalifornia czyli morze Purpurowe
- b, Odnoga Panama.

E. Ocean Południowy.

do niego należy:

- a, Odnoga Spenzer na południowym brzegu Nowej Hollandyi.

III. O Wyspach i Półwyspach.**1. WYSPY.****§. 20. A. Europejskie.****1 Na Oceanie Atlantyckim:**

a, Islandya

b, Brytyjskie, to jest Anglia ze Szkocyą i Irlandya.

do których należą:

aa, Hebridy

bb, Orkney

cc, Szetlandy

2 Na Morzu Baltyckim:

a, Duńskie: Seland, Fünen i Bornholm

b, Pruska: Rügen

c, Szwedzka Gottland

d, Rosyjskie: Oesel i Aland.

3 Na Morzu Sroziemnem:

a, Balearskie i Pituzyjskie:

Malorka, i Minorka

b, Sardynia i Korsyka

c, Sycylia z wyspami Liparyjskiemi

d, Malta

e, Jońskie: Korfu, Cefalonia, Zante

f, Candia dawniej Creta

g, Cyklady i Sporady na Archipelagu; największa Negreponce (Euboea)

h, Cyprus i Rhodus należące do Azji.

§ 21. B. Afrykańskie Wyspy.**1. Na Oceanie Antlantyckim:**

a, Azory

- b, Madeira
- c, Kanaryjskie, między którymi Ferro
- d, Zielonego Przylądku (Capverdyjskie)
- e, Asumpcion czyli Wniebowstąpienia
- f, S. Heleny, gdzie był Napoleon więziony.

Wszystkie tu wymienione Afrykańskie wyspy zwiedzane przez okręty płynące do Indyi Wschodnich.

2. Na Oceanie Indyjskim :

- a, Madagascar (największa wyspa)
- b, Maskareńskie (Bourbon, Mauritius)
- c, Amiranty
- d, Sechelle
- e, Wyspa Socotora blisko Arabii.

§. 22. C. Azyatyckie Wyspy.

1. Na Oceanie Indyjskim.

- a, Lakediwy, Maldiwy i Diego Garcia
- b, Cejlon
- c, Andamany i Nikobary
- d, Wielkie Sunda:
 - aa, Sumatra
 - bb, Java
 - cc, Borneo
 - dd, Celebes
- e, Małe Sunda (Timor).

Na Oceanie Wschodnim

- a, Molukskie czyli Korzenne
- b, Filipiny, najznacniejsza Luzon czyli Manila i Mindanao.
- c, Hainan, Formoza i Likien (chińskie)

d, Kuissiu, Sikoko, Nipon, Jesso, Japońskie Wyspy.

e, Tarrakay.

f, Kurilskie

g, Aleuty czyli Lisie

3. Na Morzu Lodowatym

a Nowa Syberya

b, Nowa Zemla

c, Spitzberg

§. 23. *Id.* Amerykańskie Wyspy.

1. Na Oceanie Atlantyckim:

a, Groenlandya

b, Baffinsland

c, Północna Georgia

d, Melville

e, Neufundland (niżej)

f, Bermudas czyli Letnie

g, Bahama czyli Lukajskie, gdzie Śt. Salvador, najpierw przez Columba odkryta.

h, Indye zachodnie składające się z

aa, Wielkich Antyllów: Cuba, Jamaica, Hajty (St. Domingo) Portorico.

bb, Małe Antille: Guadeloupe, Martinique, Barbados, Trinidad.

i, Falkland (na dole południowej Amer.)

k, Feuerland czyli Ogniowe.

2. Na Oceanie Wschodnim:

a, Juan Fernandes

b, Gallopagos czyli Żółwiowie.

§. 24. *E. Australskie Wyspy.*

Australia składa się z samych wysp, z kądzowie się także Polynezyą, to jest krajem z wielu wysp złożonym. Te wyspy dzielą się na bliższe i odleglejsze.

a, Bliższe:

aa, Guinea i N. Irlandya

bb, Archipelag Salomona

cc, Nowe Hebridy

dd, Nowa Zelandya

ee, Kraj Van Diemen

b, Odległe: aa, Mariany (Ladrony złodziejskie)

bb, Karoliny czyli Nowe Filippiny

cc, Mulgrave

dd, Przyjacielskie i Rybackie

ee, Towarzyskie, gdzie Otahaiti.

ff, Nizkie

gg, Wielkanocne (Oster).

c, Oddzielnie leżą wyżej wyspy Sandwich, między którymi Owahi, gdzie Cook zabity.

§. 25. *2. Półwyspy.*

A. Europejskie:

a, Skandynawski półwysep.

b, Jutlandya (Chersonesus cimbrica).

c, Pyrenejski półwysep.

d, Apeniński czyli Włoski.

e, Morea dawniej Polopónnesus

f, Krym (Chersonesus Taurica)

B. Azyatyckie półwyspy.

- a, Azya Mniejsza, czyli Anatolia (Levanta)
- b, Półwysep Arabski
- c, — Perski.
- d, — Indyjski z téj strony Gangesu
- e, — — z tamtéj strony Gangesu
- f, — Malacca
- g, — Korea
- h, — Kamczatka.

C. Amerykańskie.

- a, Labrador
- b, Nowa Szkocya
- c, Florida
- d, Jukatan
- e, Kalifornia z drugiej strony
- f, Alaszka >

D. Australski Półwysep.

- a, Carpentaria >

IV. O Cieśninach i Przesmykach,**1. CIESNINY.****§. 26. A. Europejskie.**

- a, Sund
- b, Wielki i Mały Belt, łączą Morze Bałtyckie z Kategatem.
- c, Pas de Calais między Anglią i Francją
- d, Gibraltar między Hiszpanią i Afryką, łączy Morze Środkowe z Oceanem Atlantyckim.

- e, Faro di Messina między Sycylią i Neapolem
- f, Otranto łączy morze Adryatyckie z morzem Jońskim.
- g, Dardanele (Hellespont) prowadzą z Morza Egijskiego na Marmora.
- h, Konstantynopolitańska (Bosporus tracki) prowadzi z Marmora na morze Czarne
- i, Feodozya czyli Kaffa z Morza Czarnego na Azowskie.

§. 27. B. Azyatyckie cieśniny.

- a, Cieśnina Wajgac między północną Rosyą a Nową Ziemią.
- b, Behringa prowadzi z morza Lodowatego na Ocean Wschodni
- c, La Perouse między wyspą Tarrakaj, a wyspą Jesso.
- d, Sunda między Jawą a Sumatrą.
- e, Malacca między Sumatrą a Półwyspem Malacca
- f, Palks między wyspą Cejlon a półwyspem Przedgangessowym.
- g, Ormus prowadzi do Odnogi Perskiej.
- h, Babelmandeb do Odnogi Arabskiej czyli do morza Czerwonego.

§. 28. C. Amerykańskie.

- a, Cieśnina Davis prowadzi z Oceanu Atlantyckiego do Odnogi Baffinsbay.
- b, Lankaster Sund i Barrow prowadzą na morze Lodowate.
- c, Cumberland i Hudson do odnogi Hudson

d, Cieśnina Magiellańska w połudn. Ameryce między wyspą Feuerland.

§. 29. D. Australskie cieśniny.

a, Cieśnina Bass między Van-Diemenland i Nową Hollandyą.

b, Torres między Nową Hollandyą i N. Guineą.

c, Cieśnina Cooka między wyspami Nowa Zelandyą.

§. 30. 2. Przesmyki.

a, Isthmus czyli Przesmyk Corintski łączy Moreą z Grecyą.

b, Perekop łączy Krym z Rossyą.

c, Suez łączy Afrykę z Azją.

d, Panama łączy północną Amerykę z południową.

V. O Wysokościach i Głębokościach na powierzchni Ziemi.

§. 31. Wyobrażenia ogólne.

a, Płaszczyzna morza (Meeresspiegel) jest zawsze niższa od lądu i dla tego do niej, jako najniższej horyzontalnej równiny, odnoszą się wszystkie wysokości i głębokości.

b, Płaszczyzna ziemi może być Wyziną (Hochebene Plateau) to jest równiną najmniej na 1000 stóp nad płaszczyznę morza wzniesioną. Albo Niziną (Tiefebene) to jest krainą niską, mało co nad poziom Morza wystającą.

c, Pustynia (Wüste) jest to kraj zupełnie pusty, zwykle piaszczysty, który tylko Karawany w znacznej liczbie ludzi, wielbłądów, koni, zaopatrzonych w żywność i w wo-

dę, jako też w broń od napaści rozbójników, przebywać mogą.

d, Oazy nazywają się w Afryce i Arabii zarosłe kępy około źródeł w piaszczystych pustyniach, dające od skwarów cień i orzeźwienie dla Karawanów.

e, Stepy w Ukrainie, Savanny w Ameryce nazywają się rozległe równiny, bez drzewa, mające trawę nader bujną, wysokości jeźdźca na koniu.

f, Wąwoz (Paß Defilee) nazywa się ciasna droga zwykle między górami i rozpadlinami.

g, Górą zowie się większe od pagórka wzniesienie nad powierzchnią ziemi, przynajmniej 2000. stop nad poziom Morza wynoszące.

W górze rozróżniać trzeba: szczyt czyli wierzchołek; spod czyli podnóże i spadzistość czyli stoczystość góry.

h, Łańcuchem, grzbietem, pasmem gór nazywamy jeden ciągły szereg gór, od którego zwykle wychodzą odnogi, czyli ramiona, to jest poboczne góry.

Gdzie się kilka pasm gór przecina, powstaje Węzeł (Gebirgsknoten).

i, Alpami nazywają się takie góry, których wysokość 6000 stóp nad poziom morza przechodzi i które ciągle, śniegiem i lodem są pokryte, (Śnieżki die Gletscher) zkład niekiedy zwałają się na dół w doliny wielkie masy śniegu, Lawinami zwane, zasypujące domy, a niekiedy cały wsie i miasta u stóp gór leżące.

k, Przylądki lub Przedgorza (Vorgebirge, Cap.) są to kończyńy gór, w morze wbiegające.

l, Wulkany nazywają się takie góry, które od czasu do

czasu, dym, ogień, popiół, lawę ognistą z siebie wyrzucają. Otwór, ktorędy lawa wybucha, nazywa się Krater.

§. 32. *A. Europejskie Góry i Przedgórze.*

a, Alpy ze szczytami St. Gothard, Montblanc i Mont Rosa w Szwajcaryi i przyległej Sa-baudyi.

b, Pyreneje między Francją i Hiszpanią

c, Apeniny wzdłuż półwyspu Apenińskiego

d, Karpaty czyli Tatry między Galicyą i Węgra-mi ze szczytami Łomnicki, Krywań i Krępak

e, Bałkan albo Haemus w poprzek Turcyi, z któ-rego wybiega do Grecyi: Pindus i Olymp.

f, Alpy Skandynawskie zwane także Kölen i Sevo między Szwecją i Norwegią.)

aa, Alpy są najrozleglejsze i najwyższe pasma gór europejskich, przybierające nazwiska pospolicie od krajów, przez które przecho-dzą: Tyrolskie, Salzburskie, Styryjskie, Ka-rýntyjskie Alpy, nareszcie Julskie, Dinar-skie aż do Haemus. Najwyższe szczyty są tutaj: Ortels, Grossglockner i Terglu.

bb, Z Pyreneami łączą się Alpy przez góry Seweńskie w południowej Francyi. Inne znaczniejsze góry we Francyi są: Auvergne, Jura, Vogezy, Ardenny.

cc, Angielskie i Szkockie; w Anglii Wa-les (mow Wels) i Peak (mow Pik); w Szko-cyi Grampian.

dd, Na półwyspie Pyrenejskim są góry: Kantabryjskie i Asturyjskie w dalszym kie-

runku gór Pyrenejskich. Równolegle idą na zachód: Sierra Guadarama i Estrela; Sierra Morena i Sierra Nevada czyli śnieżne
ee, W Niemczech są tylko średnie góry: Schwarzwald w Baden, Fichtel w Bawaryi; Böhmerwald, Kruszcowe (Erzgebirge), Olbrzymie (Riesengebirge) i Sudety, na okół Czech wyżej Harz z Brocken.

§. 33. 2. Przedgórze w Europie.

- a, Nordkap i Nordkyn w Norwegii na północ
- b, Skagen w Iütlandyi (Danii)
- c, Landesend i Lezard w Anglii
- d, Ortegal i Finestere w północnej Hiszpanii
- e, Rocca i St. Vincent w Portugalii
- f, Tariffa i Punta di Europa przy Gibraltar, najdalej na południe w Hiszpanii.
- g, Spartivento i Leuka na półwyspie Apenińskim.
- h, Matapan na półwyspie Morea.

3. Wulkany w Europie.

- a, Aetna w Sycylii.
- b, Vezuwiusz w Neapolu.
- c, Stromboli na wyspach liparyjskich
- d, Hekla na wyspie Islandyi

4. Europejskie Wyziny (Hochebenen).

Kastylija w Hiszpanii, Szkocya, Morea, Szwajcarya i Bawarya.

§. 34. B. Azyatyczne góry.

- a, Ural między Europą i Azją.

- b, *Kaukasus* między Czarnem i Kaspijskiem morzem ze szczytami: *Elbrus* i *Kasbek*
- c, *Taurus* i *Ararat* na półwyspie *Anatolskim*.
- d, *Libanon* i *Antilibanon* nad *Morzem Śródziemnem* aż do gór *Arabskich* *Sinai* i *Horeb*.
- e, *Gates* wzdłuż półwyspa *Indyjskiego* przed *gangesowego*.
- f, *Himalaja* w *Tibecie*, gdzie jest najwyższy szczyt w świecie: *Dawalagiry*
- g, *Hindoku*, *Belurtag* i *Mustag* w środkowej *Azyi*.
- h, Między *Syberyą* a środkową *Azyą* ciągną się pasma gór: *Algińskie*, *Altaj*, *Bajkał*, *Dauryjskie* *Sajańskie*, *Jablonoj Hrebet* i *Stanowskie*.

2. Przykłady w Azyi.

- a, *Komorin* kończy góry *Gates*.
- b, *Romania* na półwyspie *Malacca*
- c, *Łopatka* i *Czukockojnos* w *Kamczatce*
- d, *Tajmura* czyli *Severo Wostoknoj* w *Syberyi* na północ.

3. *Wulkany* znajdują się na *Kamczatce* i na wyspach *Sunda*.

4. Azyatyckie Wyziny.

Pustynia Gobi albo *Szamo*, *Mała Azya*, *Syrya*, *Arabia* i wyżyna *Dekan* na półwyspie przed *gangesowym*.

§. 35. C. Afrykańskie góry.

- a, *Atlas* mały i wielki w *Berberyi*, to jest w północnej *Afryce*.

- b, Góry Nubiskie, Habeszyńskie i Księżycowe.
- c, Lupata i Śnieżne w południowej Afryce
- d, Kongo w zachodniej Afryce.

2. Przykłady w Afryce.

- a, Cap Bon, Spartel (przy Gibraltarcy) Blanco w północnej Afryce
- b, Przyładek Zielony (Capverd)
- c, Sierra Leona
- d, C. Negro
- e, Dobrej Nadziei
- f, Guardafui na wschód.

3. Wulkany znajdują się prawie na wszystkich afrykańskich wyspach; najznacniejszy Pie na Teneriffie, kanaryjskiej wyspie.

4. Wyziny Afrykańskie.

Południowa Afryka jest wyżyną, przeciwnie południowa (Sahara) jest rozległą niziną 600 mil długą, 200 szeroką, mało co nad poziom morza wzniesioną.

§. 36. D. Amerykańskie góry

- a. Najdłuższe pasmo gór amerykańskich przebiegające całą północną i południową Amerykę wzdłuż są: Andes także Cordilera zwane, przybierające od krajów szczególne nazwiska: Sierra Nevada, Santa Marta, Brazylijskie.
- b. Najwyższe szczyty Kordylerów w południowej Ameryce są:

Jllimani i Sorate otaczające wyżynę jeziora Titicaca,

Antisana, Kotopaxi i Chimborasso, stanowiące wyżynę Quito i Bogota.

- c. W północnej Ameryce wznoszą się już na przemyku Panama Kordilery, tworzące wyżyny Guatemala i Mexico i kończą się na północy gorami Szalistemi, gdzie jest góra Elias.
- d. Apallahy czyli Allegany w Stanach Zjednoczonych.

2. Przykłady w Ameryce.

- a. Farewel w Groenlandyi.
- b. Cap Breton w Nowej Szkocyi.
- c. Cap Roque w Brazylii.
- d. — Horn w kraju Ogniwym na dole
- e. S. Łukasza w Kalifornii.
- f. Cap Prinz Wales nad cieśniną Behringa.

3. Wulkany Amerykańskie.

Góry Amerykańskie są powiększej części wulkaniczne tak dalece, że tworzą całe szeregi wulkanów:

Najstraszniejsze są:

Kotopaxi pod Równikiem i Elias na północ.

§. 37. E. Australskie góry.

Większa część gór na wyspach Anstralskich powstała z raf koralowych albo z wulkanów.

- a. Najznaczniesze są: Warragong i Niebieskie.
- b. Na wyspie Owahi, iednej z wysp Towarzyskich jest góra Mauna Roa.

2. Przykłady.

- a. Cap Jork.

b. Cap Wilson.

c. — Sandy (piaszczysty)

IV O Głębokościach wodą napelnionych na lądzie.

§. 38. A. O stojących wodach.

Wyobrażenia ogólne.

a. Zróżdło. Zróżdło jestto miejsce, z kąd się woda na powierzchnię ziemi wydobywa.

Zróżdła są albo zwyczajne, albo mineralne. Ostatnie mogą być zimne, letnie, lub gorące i zowią się mineralnymi wodami lub cieplicami.

b. Jezioro powstaje, kiedy znaczna ilość wody w miejscu jakim głębokiem zbiera się ze źródlisk. Wielkie jezioro nazywamy niekiedy Morzem n. p. Morze Kaspiskie, Martwe.

Jeziora otrzymują zwykle przypływ wody z wyższych miejsc przez strumienie. Wpływająca woda odpływa znówu dalej najniższem miejscem.

Są atoli i takie jeziora, w których tylko przypływ wody jest widoczny n. p. Morze Kaspiskie, odpływ niewidoczny i przeciwnie.

c. Węz wem nazywamy wodę, która przez groblą, sypaną ludzką ręką, na rok lub na dwa zatrzymaną, a potem dla łowienia nasadzonych ryb (zarybek) spuszczaną bywa.

d. Bagna, trzęsawiska, błota (Sumpfs, Bruch) są to niskie miejsca, gdzie woda nie mając odpływu, zalewa grunt i czyni go błotnistą lgawicą.

Uwaga. Ostrowia nazywają się w niektórych okolicach, wyspy na jeziorach i rzekach, które pospolicie w czasie wezbrania wody zalewane bywają.

§. 39. Najznaczniesze Jeziora na ziemi.

A. w Europie.

- a. we Włoszech: Lago Maggiore, Garda, Como.
- b. w Szwajcaryi: Genewskie Neufszatelskie, Zürich, Vierwaldstaedter i Boden.
- c. w Węgrzech Neusidler i Platten.
- d. w Prusiech Spirding i Mauer.
- e. w W. X. Poznańskiem Gopło.
- f. w Rosyi: Ladoga, Onega, Peipus, Ilmen.
- g. w Szwecyi: Wener, Wetter, Melar i Hilmar.

B. w Azji.

- a. Iezioro czyli morze Kaspiskie.
- b. Aral czyli Orle.
- c. Balkusz.
- d. Bajkal.
- e. Lop - nor w środku Azji.
- f. Wan w Turcyi Azyatyckiej.
- g. Morze Martwe w Palestynie (tamże)

C. w Afryce.

- a. Birket el Kerun dawniej Moeris w Sre Egiptcie.
- b. Dembea w Habessynii.
- b. Marawi w południowej Afryce, może największe, ale nieznane.
- d. Czad w Sudan, to jest w środkowej Afryce.
- e. Lowdeh (Laudi) w Tunis.

D. w Ameryce.

- Ameryka północna ma największej jezior.
- a. Pięć jezior Kanadyjskich:
 - aa, Wyższe.

bb. Mitschigan.

cc. Huron'skie.

dd. Erie.

ee. Ontario.

Między dwoma ostatnimi znajduje się największy w świecie spadek wody: Niagara.

b. Winnipeg.

c. Niewolnicze.

d. Niedzwiedzie

e. Nicaraguai w Srodkowej,

f. Maracaibo w południowej Ameryce.

g. Titicaca w Peru w gorach Andes na 12, 000 stop nad poziom Morza wzniesione.

B. O płynących wodach.

Wyobrażenia ogólne.

a. Iak wysoko lub nizko punkt jaki na powierzchni ziemi leży, n. p. miasto, góra lub wreszcie cała okolica; tego prostym rzutem oka oznaczyć nie można. To dochodzi się przez ciśnienie powietrza, za pomocą osobnego narzędzia Barometrem (ciężkomierzem) zwanego; albo też przez spadek wody.

b. Woda zbierająca się ze źródeł, nie przestaje płynąć, dopóki nie dopłynie najniższego miejsca, czyli poziomu, którym jest morze.

Miejsca więc, w które woda płynie, są niższe, bo mają spadek (Gefäll)

c. Ze strumyków powstają rzeki. Łąd po obu stronach rzeki zowie się brzegiem (Ufer). Brzeg prawy jest ten, który mamy po prawej ręce, płynąc z wodą, lewy po lewej.

- d. Łożysko rzeki jest miejsce wydrążone, którem woda płynie, a w tem znowu miejsce najgłębsze, któredy zwykle statki płyną po rzece; aby się na mieliźnie o piasek nie zacierały, zowie się korytem (Bett)
- e. Gdzie oba brzegi ścieśniają się, tam woda płynie bystrzej. Ukryte w rzece skały, wstrzymujące wodę w pędzie, nazywamy Porohami (Stromschnelle). Jeżeli zaś te skały poprzek leżą i tworzą znaczny spadek, tak że woda z szumem i z hukiem w przepaść spada, to zowie się Kataraktą (Wasserfall).
- f. Miejsce, gdzie rzeka do innej rzeki lub do morza wpada, zowie się Ujściem (Mündung) >
- g. Główną rzeką (Strom) nazywamy wielką rzekę, biorącą z prawej i z lewej strony mnóstwo pobocznych rzek (Nebenflüsse). Większe rzeki są zwykle splawne, któremi tratwy drzewa i statki płynąć mogą (schiffbar). Kraina zaś główną rzeką i pobocznymi poprzerynana, zaczawszy od źródeł, nazwać się może Nadrzeczem (Flußgebiet).
- h. Rzeka nadbrzeżna (Küstenfluß) jest taka mniejsza rzeka, która się niedaleko morza poczyna. Rzeka Steppowa jest ta, która w pustyni najczęściej piaszczystej płynie i niekiedy całkiem wysycha, lub też tworzy narzeczcie jezioro lub bagno, nie wpadając do morza lub innej większej rzeki.
- i. Potoki są to strumienie z gór, osobliwie w czasie deszczu z szelestem dla wielkiego spadku płynące.
- k. Rowy kopią dla spuszczenia wody; szersze nazywają się kanałami; ale to nazwisko oznacza właściwie kunsztowne rowy dla połączenia rzek splawnych. Kanały

takowe składają się ze śluz wrotami zamykanych, między którymi się woda podnosić i spuszczać może.

§. 41. *A. Europejskie Rzeki.*

a, do Morza Lodowatego:

aa, Peczora

bb, Dzwina północna do morza Białego

b. Do morza Bałtyckiego:

Na półwyspie Skandynawskim

aa, Glomen, Gotha i Motala

bb, Newa z jeziora Ladoga w Rosyi

cc, Dzwina południowa do odnogi Rigajskiej

dd, Niemen (Memel) z Wilią do odnogi Kurońskiej (Kurische Saff) w Prusiech

ee, Pregel do odnogi Fryzyjskiej (Frische Saff)

ff, Wisła biorąca z prawej strony San, i Bug z Narwią, z lewej Pilicę i Bzurę.

gg, Odra biorąca z prawej strony: Wartę z Notecią; z lewej: Neisę, Katzbach, Bober.

c. Do morza Niemieckiego czyli północnego:

aa, Elba biorąca z prawej strony Spree z Hawlą, z lewej Moldawę, Eger i Sałę.

bb, Weser powstająca z dwóch rzek: Fuldy i Werry

cc, Ems

dd, Ren biorący z prawej: Nekar, Men; z lewej: Mosel i Maas.

ee, Skalda

ff, Tamiza w Anglii

gg, Humber i Trent także w Anglii

- hh, Saverna do Kanalu Bristol (Ocean Atlantycki).
- d. Do Kanalu La Manche
- aa, Sequana (Seine) we Francyi
- e. Do Oceanu Atlantyckiego:
- aa, Loire i Garonna we Francyi
- bb, Minho, Duero, Tajo, Guadiana, Guadalquivir na półwyspie Pyrenejskim.
- f, Do Morza Sroziemnego:
- aa, Ebro w Hiszpanii
- bb, Rhodan z Saoną, we Francyi
- cc, Arno i Tiber do morza Toskańskiego.
- dd, Po (Padus) i Adiga (Etsch) do morza Adryatyckiego.
- g, Do Morza Czarneho:
- aa, Dunaj biorący z prawej strony: Isaar, Inn, Drawę i Sawę; z lewej Cisawę i Prut.
- bb, Dniestr w Rosyi
- cc, Dniepr z prawej: Prypeć, Boh; z lewej Berezyna i Desna
- h. Do Morza Azowskiego:
- aa, Don,
- i. Do morza Kaspickiego:
- aa, Wołga największa z Europejskich rzek z pobocznemi Okką i Kamą.

§. 42. B. Azyatyckie Rzeki.

- a. Na północ w Syberyi płyną:
- aa, Ob z pobocznemi Irtyczą i Tobolą
- bb, Jenizaj z Angarą
- cc, Lena z Olekną i Aldan

- b. Na wschód do Oceanu Wschodniego:
 - aa, Amur czyli Sagalin
 - bb, Hoangho czyli żółta rzeka.
 - cc, Jantsekiang czyli niebieska rzeka; obiedwie w Chinach.
- c. Na południe płyną:
 - aa, Kambodia, Menam, Talain, Irawady.
 - bb, Buremputer
 - cc, Ganges; obie do odnogi Bengalskiej
 - dd, Indus (Sind)
 - ee, Eufrat i Tygrys do odnogi Perskiej.
 - ff, Ural do morza Kaspiskiego
- d. Na zachód płyną:
 - aa, Syr i Amu do jeziora Aral

§. 43. C. Afrykańskie Rzeki.

- a. Na północ płynie:
 - aa, Nil w Egipcie.
- b. Na zachód:
 - aa, Senegal i Gambia
 - bb, Riogrande
 - cc, Niger
 - dd, Congo (Zaire)
 - ee, Rzeka Oranżowa
- e. Na wschód:
 - aa, Zambeze (Cuama)

§. 44 Amerykańskie Rzeki.

- a. W północnej Ameryce:
 - aa, Mackenzie do morza Lodowatego
 - bb, Sgo. Wawrzyńca (Lorenzo-Strom)

- cc, Missisipi z pobocznemi Ohio i Misuri
 dd, Rio del Norte
 ee, Colorado do odnogi Californiskiej
 ff, Columbia albo Oregon do Oceanu wscho-
 dniego.
- b. W południowej Ameryce:
- aa, Orinocco
 bb, Maranon czyli Amazonka, największa
 w świecie rzeka z pobocznemi:
 aaa, Ucayale, Madeira, Taxantins z prawej
 bbb, Rionegro z lewej.
 cc, St. Francisco także w Brazylii.
 dd, Rio de la Plata powstająca z Paragwai
 i Parana z poboczną Uruguaj.

CZĘŚĆ DRUGA.

Ludzie jako mieszkańcy Ziemi.

czyli

O Państwach i Miastach.

Ludzie, których liczbę podają na 1000 Mi-
 lionów, różnią się pomiędzy sobą:

A. Składem ciała i dzielą się na Rasy.

B. Sposobem życia,

C. Religią

D. Językiem

E. Formą rządu

F. Mieszkaniem.

§. 45. A. O Rasach czyli Pokoleniach.

Ludzie różnią się od siebie pod względem

składu ciała i koloru, tworząc pięć osobnych pokoleń czyli Ras ludzkich:

a, Kankazka Rasa albo Indyjsko-Europejska, do której należą Europejczycy, północni Afrykanie, zachodni Azyatowie, oraz mieszkańcy Indyj nad Gangesem, zwani pospolicie biali z przyczyny białej cery ciała, mają skład ciała regularny, owalną twarz, wązki nos, długie gęste i miękie włosy.

b, Mongolska albo Azyatycka Rasa, do której większa część Azyatyckich ludów należy. Te są cery żółto śniadej, mają twarz płaską, oczy małe, daleko od siebie odległe, nos szeroki, policzki wystające, włosy jak szceć, i są wzrostu niskiego, ale siadłego.

c, Malajska albo Australska, do której należą mieszkańcy Australii i wysp między Azją położonych. Mają cerę brunatną, gęste, miękie czarne włosy, szeroki i rozdęty nos, wielkie usta, są także niskiego wzrostu.

d, Etyopska t. j. Murzyńska albo Afrykańska Rasa, do której należą mieszkańcy Afryki, jako też i Australii, zwani Australscy Negrowie, są koloru czarnego, mają włos czarny, kędzierzawy welniasty, nos zadarty i grube wargi.

e, Amerykańska albo miedziana Rasa, do której należą krajowcy Ameryki, są koloru miedzianego, mają czarne szklące włosy, twarz szeroką, wystające policzki i w ogóle rysy twarzy ostre.

Uwaga I. Z pomieszania tych Ras powstałi:

aa, Mulaci dzieci kaukazkiego Ojca a matki murzynki.

bb, Mestycy dzieci amerykańskiego ojca a matki z Europy.

cc, Kreole nazywają się w Ameryce zrodzeni biali.

Uwaga II. Najniżsi wzrostem są Samojedzi w Syberyi, a najwyżsi Patagończykowie w południowej Ameryce (Karły, Olbrzymi).

§. 46 *II.* O Sposobie życia.

«Pod względem sposobu życia dzielą się na:
a, Dzikie, nieukształcone ludy, żyjące tylko z łowów lub rybołówstwa, nietroszcząc się wcale o zabezpieczenie potrzeb życia i opatrzenie stałych siedlisk. Na najniższym stopniu są Ludożercy czyli Antropofagi, znajdujący się jeszcze w środkowej Afryce, Ameryce i w Syberyi.

b, Nomady czyli Ludy pasterskie, trudniące się chodowaniem trzód, których mlekiem i mięsem żyją. Mieszkają pod namiotami i szałasami, przenosząc się dla paszy z jednego miejsca na drugie z swojemi trzodami. Najwięcej takich ludów jest w Azji i Afryce: większe ich społeczeństwa nie nazywają się Państwami, ale Hordami.

c, Ucywilizowane, na jednym stałym miejscu osiadłe ludy, trudniące się rolnictwem rzemiosłami, kunsztami i naukami. Do nich należą: Europejczycy, Amerykanie, większa

część Azyatów, Afrykanów i mała część Australczyków. >

(*Uwaga I.* Na pół, albo mało cywilizowane ludy nazywamy barbarzyńcami, których sposób życia od naszego jest odmienny.

Uwaga II. Krajowcami nazywamy ludzi, którzy początkowo w jakim kraju osiedli; tych zaś, którzy później do nich przybyli, nazywamy cudzoziemcami. Kolonistami albo osadnikami nazywamy takich ludzi, którzy daleko od swej Ojczyzny w obcym osiedli kraju. Plody, które oni uprawiają i sprzedają, zwiemy kolonialnemi towarami.)

§. 47. C. O Religii.

Ludzie różnią się między sobą wyobrażeniem, jakie mają o Bogu i czią, jaką mu oddają. Czczą zaś albo jednego Boga, albo wiele Bóstw i zowią się:

a, Monotheiści

b, Polytheiści czyli Paganie albo Bałwochwálcy.

A. Do Polytheistów należą następujące Religie:

a, Bramińska przyjmująca trzech Bogów: Bramę stwarzającego, Wisznu zachowującego i Szywę niszczącego. W Religii tej rozróżniają dwa wyznania

aa, Budhyjskie

bb, Lamajskie, ostatnie przyjmuje ciągle wcielanie bóstwa w osobie najwyższego Kapłana Dalaj Lamy mieszkającego w Tybecie. Kapłani zowią się Braminowie i Bonzowie.

- b, Konfucyusza wyznawana w Chinach, czcząca słońce, księżyc, gwiazdy
 - c, Zoroastra czcząca ogień i przyjmująca dwóch bogów czyli demonów: dobrego Ormuzda i złego Arymana, będących z sobą w ciągłej walce.
 - d, Fetysz, Religia afrykańskich Negrów, czci zwierzęta i różne bałwany.
- B. Monotheiści dzielą się na 3 części.**
- a, Żydzi (Religia starozakonna) czczą Boga pod Imieniem Jehowy i przyjmują tylko stary testament. Dzielą się na dwie sekty: Karaitów i Rabinistów czyli Talmudistów tak nazwanych, że przyjmują księgi religijne talmudem zwane.
 - b, Chrześcianie panują w Europie i w innych częściach świata, gdzie tylko Europejczycy swoje panowanie rozszerzyli. Rozróżniają zaś między sobą.
 - aa, Kościół zachodni rzymsko-katolicki.
 - bb, Wschodni czyli grecki.
 - cc, Wyznania: ewangelickie luterskie, kalwińskie albo reformowane, i anglikańskie czyli episkopalne.
- Uwaga. Katolicy mają: Papieża, Kardynałów, Biskupów, Duchowieństwo świeckie i klasztorne, pod Opatami Gwardyanami i t. d. Grecy zaś mają Patriarchów, Archimandrytów, Popów; Ewangelicy mają Superintendentów i kaznodziejów (Prädiger).
- c, Machometowska Religia czyli Islam, czci także jednego Boga, uznając Mojżesza i Pana

Jezusa za Proroków, ale Machometa, twórcę tej Religii, uważa za największego Proroka. Koran jest to ich Pismo św. Kościoły zowią się Meczetami (Moszee) a najwyższy Kapłan Mufty. Wyznawana jest ta Religia w Turcyi, w Afryce i w Azji.

§. 48. D. Język.

Każdy naród mówi sobie właściwym językiem. Języków jest bardzo wiele, ale następujące są najznaczniejsze.

a, Indyjski (Sanskrycki).

b, Semitycki, do którego należą Arabski, Hebrejski i Syryjski.

c, Germański z licznemi narzeczeniami

d, Sławiański mający także kilka dialektów.

e, Dwa umarłe języki: grecki i łaciński.

f, Celtycki

g, Mongolski jednozgłoskowy i wielozgłoskowy.

Uwaga I. Romańskie języki zowią się te, które z języka łacińskiego powstały, jako to: włoski, francuzki, hiszpański.

Uwaga II. Pobratymskie narody są te, które do jednego wspólnego szczepu i języka należą np. Polacy, Rosyjanie, Czesi, Serbowie należą do języka Słowiańskiego.

§. 49. E. Forma Rządu.

a, Ludzie mieszkają w familiach, na których czele stoi ojciec, mający zarząd nad żoną, dziećmi i czeladzią.

Wiele takich familii razem żyjących pod

- jednemi prawami, niosących sobie wzajemną pomoc w potrzebie, czuwających wspólnie nad ogólnem bezpieczeństwem, załatwiając swe kłótnie przez sędziów, składają większe towarzyskie społeczeństwo zwane Państwem.
- b, W każdym państwie musi być najwyższa rządząca i wykonawcza władza czyli Rząd.
- c, Rząd jest w ręku albo jednej panującej osoby, albo w ręku więcej osób. Wszyscy inni zowią się poddani i muszą tej najwyższej zwierzchności być posłuszni.
- d, Jeżeli Rząd państwa znajduje się w ręku jednej osoby panującej, natenczas taki rządca nazywa się Monarchą, a takowy stan państwa Monarchią.
- e, Różne są nazwiska i tytuły Monarchów: Cesarz, Król, Car, Sultan (u Machometan) Książę, Hospodar, Szach, Emir, Kacyk i t. d.
- f, Monarchowie następują na tron albo prawem dziedzictwa, syn po ojcu i nazywają się sukcesyjni czyli dziedziczni, albo są obierani od narodu i nazywają się elekcyjni.
- Kto zaś władzę bezprawnie gwałtem sobie przywłaszczył, nazywa się Uzurpatorem. Tyrannem zowiemy tego, kto przeciw własnym poddanym sroży się okrutnie.
- g, Rząd nazywa się samowładny, kiedy rządzący żadnemi prawami nie jest ograniczony, i samowładnie podług własnej woli rząd sprawuje. Rząd taki zowią także despotyczny.
- h, Jeżeli zaś monarcha chcąc stanowić nowe pra-

- wa, podatki, lub wypowiedzieć wojnę, zasiągać musi zezwolenia narodu, reprezentowanego przez Sejm, Parlamant lub Izby, to jest przez Stany składające się z posłów wybranych; natenczas rząd jego jest ograniczony konstytucją, to jest ustawą rządową. Takowy stan państwa zowie się Monarchią konstytucyjną.
- i, Jeżeli państwo nie ma na czele monarchy, lecz rząd znajduje się w ręku kilku osob rządzących obieranych; natenczas zowie się Rzeczpospolitą.
- k, Rzeczpospolita może mieć rząd arystokratyczny czyli możnowładny, kiedy w niej tylko najznakomitsze familie obywateli np. szlachta, bez dokładania się pospółstwa, mają udział w rządzie; przeciwnie demokratyczny, czyli gminowładny rząd ma wtenczas, gdy wszyscy obywatele równy mają udział w rządzie i takowy przez wybierane z pośród siebie osoby sprawują.
- l, Pomocnikami rządzących czyli panujących są: ministrowie, kanclerze i t. d.
- m, Dla obrony kraju utrzymują Państwa siłę zbrojną złożoną: z konnicy (jazdy), piechoty i artyleryi z armatami i moździerzami.
- n, Nadmorskie państwa, mające kolonie czyli osady w innych częściach świata, utrzymują nadto floty złożone z liniowych okrętów o stu działach, z fregat i korwet, pomniejszych wojennych okrętów.
- o, Okręty nieuzbrojone, służące dla przewozu towarów zowią się kupieckimi (*Seauffahrtsschiffe*) Obecnie upowszechniają się statki parowe, w któ-

- rych koła parą pędzone, nurzając się zewnątrz w wodzie, nadają im bieg niezawisły od wiatrów.
- p, Stolica (Residenz) nazywa się to miasto, gdzie panujący rezyduje czyli mieszka, a które zwykle jest także miastem głównem (Hauptstadt). Wszystkie inne miasta zowią się Prowincyalne.
- q. Twierdze czyli fortece (Festung) zowią się miasta otoczone wałami, rowami, szanćami i murami.
- r, Portowe miasta są nadmorskie, mające wygodny port dla bezpieczeństwa od wiatrów, do którego okręty zawijają i towary ładują.

II. Najznacześniejsze Państwa z miastami stólecznemi.

Wzrost §. 50. *A. w Europie.*

- a, 3 Cesarstwa:
- aa, Rossyjskie z m. st. Petersburg nad Newą i Moskwa.
- bb, Austryackie z m. stół. Wiedeń nad Dunajem.
- cc, Tureckie czyli Porta Ottomańska z miastem stół. Konstantynopol czyli Stambuł.
- b. 23 królestw udzielnych i podległych:
- aa, Portugalskie z m. stół. Lisbona nad Tajo.
- bb, Hiszpańskie z m. st. Madryt nad Manzanares.
- cc, Francuzkie z m. st. Paryż nad Sekwaną.
- dd, Wielkiej Brytannii z m. stół. Londyn w An-

- głii nad Tamizą, Edinburg w Szkocyi, Dublin w Irlandyi.
- ee, Duńskie królestwo z m. st. Kopenhagen nad Sundem.
- ff, Szwedzkie z m. st. Sztokholm w Szwecyi nad jeziorem Melar i Christiania w Norwegii nad Skagerakiem.
- gg, Hollenderskie z m. st. Amsterdam i Haag.
- hh, Belgickie z m. st. Bruxela.
- ii, Pruskie z m. st. Berlin nad Spreją
- kk, Hannowerskie z m. st. Hannover
- ll, Saskie z m. st. Drezno nad Elbą
- mm, Wittemberskie z m. st. Stuttgart
- nn, Bawarskie z m. stótecznem Monachium.
- oo, Czeskie z Morawią z m. st. Praga, Olomuniec i Brünn.
- pp, Węgierskie z Siedmiogrodem z m. st. Presburg, Ofen (Buda); Klausenburg, Hermannstadt.
- qq, Galicyi i Lodomeryi z m. st. Lwów.
- rr, Illyryi z m. st. Lublana (Lajbach).
- ss, Lombardzko Weneckie z m. st. Weneecya i Mediolan.
- tt, Sardyńskie z m. st. Turin w Piemontcie i Cagliari w Sardinii.
- uu, Ohojga Syeylii z m. st. Neapol w Neapolu i Palermo w Sycylii.
- ww, Greckie z m. st. Ateny.

należą
do
związ-
ku nie-
miec-
kiego.

należą
do Ce-
sar-
stwa
Au-
stry-
ackie-
go.

- xx, Polskie z m. st. Warszawa, należy do Cesarstwa Rossyjskiego.
- c. Kilka mniejszych państw we Włoszech:
 - aa, Państwo Kościelne z m. st. Rzym nad rzeką Tibrem.
 - bb, Wielkie Księstwo Toskańskie z m. st. Florencyja nad rz. Arno.
 - cc, Parma i Modena z miastami tegoż nazwiska.
- d, Kilka Arcyksięstw w Niemczech:
 - aa, Elektorstwo Heskie (Kurfürstenthum). z m. st. Kassel.
 - bb, W. Księstwo Baden z m. st. Karlsruhe.
 - cc, W. Ks. Hessen Darmstadt.
 - dd, W. Ks. Luxemburg.
 - ee, W. Ks. Oldenburg.
 - ff, W. Ks. Meklemburg.
 - gg, W. Ks. Sasko Weimar.
- e. Kilkanaście księstw w Niemczech, między którymi najznaczniejsze:
 - aa, Nassau z m. st. Wiesbaden
 - bb, Braunschweig.
 - cc, Anhalt
 - dd, Sachsen Gotha i Altenburg.
 - ee, Reus i t. d.
- f. Rzeczypospolite.
 - aa, Rzeczpospolita Szwajcarska z m. st. Genewa, Zürich, Basel.
 - bb, Wolne miasta w Niemczech: Hamburg nad Elbą, Lubeka, Bremen i Frankfurt nad Menem.
 - cc, Wyspy Jońskie pod opieką angielską: Ce-

phalonia, Corfu, Santa Maura, Zante z m.
st. Corfu.

§. 51. B. w Azyi.

a, Azyatycka Rosssya.

aa, Królestwo Kazan z m. st. tegoż imienia.

bb, — Astrachan z m. st. Astrachan nad
Wolgą, Saratow i Orenburg.

cc, Syberya z m. st. Tobolsk i Irkuck.

dd, Posiadłości Kaukazkie z m. st. Tiflis.

b. Cesarstwo Chińskie z m. st. Peking i Nankin

Do niego należą:

aa, Manczurya czyli Tonguzya, z półwyspem
Korea.

bb, Mongolia w środku Azyi,

cc, Mała Bucharya z m. st. Jerken

dd, Tybet z m. st. Lassa

c. Cesarstwo Japońskie, składające się z wysp,
z których na największej Nipon leżą miasta:
Jeddo i Miako.

d. Indye wschodnie:

aa, Półwysep przedgangesowy, Posiadłości An-
gielskie z miastami Calcutta i Benares nad
Gangesem

bb, Półwysep zagangesowy, Państwa: Birma,
Siam i Anam z miastami: Ava i Bangkok

e, Persya składa się z trzech państw:

aa, Iran z miastami Teheran i Ispahan

bb, Afganistan z m. Kabul i Kandahar

cc, Beludzystan z m. Kelat

f, Arabia z m. Mekka i Medina

- g, Turcyja azyatycka z miastem Aleppo, Damask i Bagdad
- h, Wolna Tartaryja z m. Bucharja i Samarkand.

§. 52. C. w Afryce.

- a. w Egypcie m. st. Cahiro; w Nubii m. s. Dongola, w Habeszynii m. st. Gondar.
- b. w Berberyi państwa: Tripolis, Tunis, Algier; Cesarstwo Fez i Marocco, z miastami tegoż nazwiska.
- c. Pustynia Sahara i kraj Fezan, gdzie miasto Murzuk.
- d. Kraj Senegambia
- e. Wyższa i niższa Guinea (Kongo) z m. Fretown i Liberyja
- f. W kraju Przylądkowym m. Capstadt
- g. Wybrzeża wschodnie Sofala, Mozambique, Zanguebar, Aden z miastami Mozambique i Melinda
- h, W środkowej Afryce, to jest Nigrycyi czyli Sudan m. st. Timbaktu.

§. 53. D. w Ameryce.

1. W północnej:

- a, Angielskie posiadłości:
 - aa, Canada z m. Montreal i Quebec
 - bb, Nowy Brunswik i Nowa Szkocya z m. Halifax
 - cc, Labrador i kraje Hudsonskie.
- b, Północno Amerykańskie Zjednoczone Stany z miastami: Boston, Newyork, Filadelfia, Baltimore, Washington i New Orleans.

c, Zjednoczone Meksykańskie Stany z m. Mexico, Puebla i Guadalupe.

2. W środkowej Ameryce:

a, Guatemala (Centro America) z m. Guatemala i St. Salvador.

b, Indye Zachodnie, to jest wielkie i małe Antille:

aa, wyspa Cuba z m. Havanna, należąca do Hiszpanów.

bb, Jamaika z m. Kingeton nal. do Anglików.

cc, Hayti czyli San Domingo z m. Port au Prince należy do Murzynów.

3. w Południowej Ameryce:

a, Nowa Granada z m. st. Santa Fe de Bogota

b, Venezuela z m. st. Carracas

c, Ecuador z m. st. Quito

d, Peru z m. st. Lima i Cusco

e, Chili z m. st. St. Jago

f, Bolivia z m. st. Chuquisaca

g, Paraguay z m. st. Assumption

h, Laplata z m. st. Buenos Ayres

i, Uruguay albo Cisplatina z m. Montevideo

k, Brazylia z m. st. Rio Janeiro

l, Goyana z m. Surinam i Cayenne

W nowej Hollandyi jest miasto Sidney

III. §. 54. Najznaczniesze portowe i handlowe miasta.

a, w Europie:

w Portugalii Lisbona

w Hiszpanii: Kadix, Barcellona i Koruuna
 we Włoszech Genua i Livorno
 w Austrii Triest nad m. Adryatyckiem
 we Francyi Marsilia nad Srodz. Bordeaux
 i Nantes nad Atlantyckim Oceanem.
 w Anglii Londyn, Bristol i Liverpool
 w Niemczech Hamburg
 w Szwecyi Gothenburg
 w Rosyi Odessa nad m. Czarnem

b, w Azji:

w Anatolii Smyrna, środek handlu lewanckiego
 w Indyach wschodnich: Bombaj na wybrze-
 żu Malabar i Madras na wybrzeżu Co-
 romandel.

na półwyspie Malacca: Singapore.

na wyspie Luzon Manilla

w Chinach Cantong

w Japonii Nangasaki

c, w Afryce:

Capstadt w kraju przylądkowym

Fretown i Liberya w Wyższej Guinei

Alexandria w Egypcie

d, w Ameryce:

Prócz wymienionych już: Boston, Newyork,

Baltimore, New Orleans i Havanna, nadto:

Olinda w Brazylii

Państwa z znaczniejszemi miastami IV. w Europie.

A. Południowa Europa

§. 55. a Półwysp Pyrenejski:

aa, Portugalia, kraj wązki w kształcie czworoboku, graniczy na zachód z Oceanem, na wschód z Hiszpanią, zawiera 1900 □ mil i 3 milionów ludności; miasta:

Lisbona czyli Lisboa nad ujściem rzeki Tajo do Oceanu Atlantyckiego, największe i najwspanialsze miasto na półwyspie Pyrenejskim, wielce handlowe, z wybornym portem liczy 260,000 mieszkańców.

Porto czyli Oporto nad ujściem rzeki Duero, prowadzi znaczny handel, zwłaszcza winem Portwien zwanem.

Coimbra liczny uniwersytet.

Uwaga. Portugalczycowie są katolicy, należący do ludów Romańskich i byli przed trzysta laty najpotężniejszym narodem, zwłaszcza na morzu, gdzie odkryli i opanowali wiele krajów. Mają sławnego poetę Kamoensa, autora Luzyady.

bb, Hiszpania oblana morzem antlantyckiem, Śroziemnem, na zachód graniczy z Portugalią i ma 8500 □ mil, a 14 milionów ludn. Miasta:

Madryt stolica leży w samym środku państwa, ma 170,000 mieszkan. Niedaleko Madrytu jest sławny pałac Escorial z klasztorem, gdzie groby królów.

Sevilla nad rzeką Guadalquivir, największe miasto w Hiszpanii, ma liczne fabryki, między innemi sławna sewilska tabaka, jest tu grobowiec Christopha Columba.

Cadix mocna twierdza nadmorska, najpierwsze miasto handlowe w Hiszpanii.

Gibraltar twierdza niezdobyta, nad cieśniną tego imienia, w ręku Anglików.

Malaga nad m. Sroziemnem, posiada wiele winnic i prowadzi handel winem słodkiem jak miód, Malaga zwanem.

Granada z starożytnemi pomnikami Maurow, których Kalifowie tu rezydowali (Alhambra).

Valencia 100,000 mieszkańców nad m. Sroziem. w rozkosznych ogrodach leżące, ma wielkie jedwabne fabryki.

Barcelona liczy 140,000 mieszkańców, warowne i handlowne miasto, ma wielki i wyborny port.

Saragosa nad r. Ebro forteca pamiętna oblężeniem i zdobyciem przez Francuzów i Polaków w r. 1809.

Salamanca małe miasto, mające sławny uniwersytet; St. Jago di Compostela, gdzie są wielkie odpusty pielgrzymki.

Uwaga. Sławne są merynosy hiszpańskie, których ogromne stada, należące do pewnych famili, paszą się ciągle na polu. Również i wino Malaga nazwane od miasta w południowej Hiszpanii leżącego, znane jest po całym świecie. Hiszpanie wypędziwszy Maurów, odkryli i zdobyli większą część Ameryki, którą w naszych czasach znowu stracili. Są dumni, do swego kraju przywiązani lubią igrzyska, a szczególnie walki byków, z któremi zapasnik Matador zwany, potyka się z nadzwyczajną odwagą i zrećnością. Mają także bogatą literaturę, osobliwie w powieści i dramy. Najslawniejszy ich pisarz nazywa się Cervantes, autor Donkiszota.

b. §. 56. Włochy.

aa. Królestwo Lombardzko-Weneckie należące do Austrii, ma 450 □ mil i 2 miliony mieszkańców. Miasta:

Wenecya na wyspach Adryatyckiego morza, dawniej Królowa morz (jak teraz Anglia) obecnie jeszcze prowadzi znaczny handel; zamiast ulic ma kanały, a miejsc powozów zastępują czolna gondolami zwane, 450 mostów. Sławny jest plac i kościół Sgo. Marka.

Medyolan (Mailand) kolejną żelazną z Wenecją połączony, 150 miesz. ma znaczne fabryki i handel. Między budowlami najwspanialszy kościół katedralny, z białego marmuru, gmach olbrzymi.

Padua dawniej sławny uniwersytet,

bb. Królestwo Sardyńskie, tak nazwane od wyspy Sardynii, która tu także należy, składa się głównie z Piemontu i Sabaudyi ma 1350 □ mil a $4\frac{1}{2}$ milionów mieszkań.

Turin stolica nad Po, ma 130,000 mieszk. fabryki jedwabne i aksamitne.

Genoa nad odnogą tego i. ma 100,000 mieszkańców, prowadzi znaczny handel i ma wiele pałaców z marmuru.

cc. W. Księstwo Toskańskie 400 □ mil 1,500,000 ludn nad m. Sroziemnem, z południa i wschodu graniczy z Państwem Kościelnem, przetrzynięte rzeką Arno.

Florencya stolica nad rz. Arno 100,000 mieszkańców jedno z najpiękniejszych miast w świecie, ma uniwersytet i sławną galerię obrazów i posągów, między którymi najslawniejszy: Medycejska Venus.

Livorno najhandlowiejsze miasto we Włoszech

dd. Państwo Kościelne przetrzynięte rz. Tyber. ma 800 □ mil $2\frac{1}{2}$ mil

Rzym (Roma) nad Tibrem najslawniejsze i najstarożytniejsze miasto w świecie, stolica Papieża, ma 150,000 mieszk. Kościół Sgo Piotra w formie Krzyża z pyszną kopułą, przed którym na placu stoi sławny obelisk przez Rzymian jeszcze z Egiptu sprowadzony. Pałac Watykański, gdzie Papież mieszka. Szacowne zabytki starożytnej architektury i bogata watykańska biblioteka.

Bologna (Bononia) znaczne miasto mające najslawniejszy we Włoszech uniwersytet i kwitnące fabryki.

ee, Królestwo obojga Sycylii, złożone z niższych Włoch czyli Neapolu i wyspy Sicili, ma 2000 □ mil, a 8 milionów ludności.

Neapol u spodu Wezuwiusza, ma 380,000 mieszk. między którymi 80,000 lazaronów (żebraków i wyrobników)

największe i najpiękniejsze miasto we Włoszech, w zachwycającej okolicy nad odnogą morską, w bliskości Wezuwiusza, którego wyziewy ustawicznie grożą mieszkańcom.

Palermo stolica Sicilii, ma 180,000 mieszk. pięknie zabudowane.

Messina nad cieśniną t. i. ma wygodny port i znaczny handel; zostało zniszczone przez trzęsienie ziemi, pustoszące często krainy nadmorskie królestwa obojga Sycylii.

ff. Na wyspie Malcie.

La Valetta, warowne miasto, jak cała wyspa, w posiadaniu Anglików.

Uwaga. Włochy, kraj najrozkoszniejszy w Europie, zwany ogrodem Europy. Włosi celują w muzyce, którą namiętnie lubią i mają też najlepsze opery. Odznaczyli się także w malarstwie i innych sztukach pięknych, tak dalece, że ich malarzom: Rafaelowi i Michałowi Aniołowi nikt dotąd w tej sztuce niewyrównał. U nich odrodziły się nauki w średnich wiekach, kiedy zasłynął ich najslawniejszy poeta Torquato Tasso, twórca Wyzwolonej Jeruzolimy. Jak dawniej młodzież uczęszczała do Akademii, Włoskich do Padwy i Bononii z całej Europy, tak i teraz, kto chce zostać doskonałym malarzem lub snycerzem, udaje się do Florencyi lub Rzymu.

c. §. 57. Półwysep Turecki.

aa, Turcya między morz. Adryatyckiem z zachodu, a Archipelagiem i m. Czarnem ze wschodu, z północy graniczy z Węgrami i Rosyą ma 9,000 □ mil, około 10 milionów mieszkańców, którzy są Turcy czyli Osmanie panujący nad Słowianami, Grekami Albańczykami czyli Arnautami. Religia panująca Islam, Chrześcian zowią Frankami. Sultan albo Padisza ma wyręczyciela w rządach w Wielkim Wezyrze, prezydującym na wielkiej radzie zwanej Diwanem. Mufty stoi na czele duchownych czyli Ulemów. Po prowincyach

rzadzą Baszowie o trzech lub więcej buńczukach.

Kraj dzieli się na następujące prowincye: Rumili czyli Romaniją, Bulgaryą, Macedonią, Thessalią, Albanią czyli Arnaut, i Bosnią z Hercogowiną. Do tych należały jeszcze Serwia, Wołoszczyzna, Mołdawia, będące teraz pod wpływem Rossyi. Miasta:

Konstantynopol czyli Stambuł nad cieśniną t. i. ma najlepszy port, ogromne miasto 600,000 mieszk. ale ulice ciasne, błotniste, gdzie nędzne lepianki obok pysznych meczetów i łaźienek. Między budowlami najznaczniejszy Seraj, właściwa rezydencya Sultana, murem obwiedziony i kościół S. Zofii przez Cesarza Konstantina wystawiony.

Salonichi nad odnogą t. i. po Konstantynopolu najbardziej handlowe.

Adrianopol nad rz. Maricą, dawniejsza stolica państwa, 100,000 mieszk.

Belgrad przy ujściu rz. Sawy do Dunaju, stolica, Serbii, kraju słowiańskiego, wslawionego mężstwem i pieśniami Serbów, mocna forteca, punkt środkowy handlu między Niemcami i Turcyą.

Bukareszt stolica Hospodara Wołoszczyzny, obszerne, ale nędznie zabudowane, nie mające nawet bruku, ale dyle drewniane na ulicach.

Jassy stolica Mołdawii jeszcze nędzniejsze od Bukaresztu.

Uwaga. Turcy zdobywszy Konstantynopol, byli długo postrachem całej Europy przez swych Janczarów i Spahow. Teraz znikczemnieli zupełnie, siedzą nieczynni na rozestanych poduszkach i dywanach, podłożywszy pod siebie na krzyż nogi, palą wyborny tytoń turecki i zapijają czarną mocną kawę lub chłodzące sorbety. Trzymają po kilka żon w serajach. Jednakże tureckie szale i sifiany są sławne.

bb. Grecya składa się z właściwej Hellady, teraz Liwadyą zwaną i półwyspu Morea, da-

wniój Peloponnesus zwanego; nareszcie z wysp na morzu Egiejskiem czyli Archipelagu, z których największa Egribo czyli Euboea. Wyspy te dzielą się na Cyklady i Sporady.

Atheny stolica greckiego Królestwa, teraz licha miejscina, ale ma szacowne zabytki starożytnych budowli greckich, których piękność dotąd licznych zwabia podróżnych.

Nauplia nad zatoką t. i. było dawniej stolicą.

B. Środkowa Europa.

§. 58. a. Węgry z Siedmiogrodem, Sławonią, Kroacją z Pograniczem wojskowem.

aa. Królestwo Węgierskie, należące do Austriackiego Cesarstwa, ograniczone na południe rz. Dunajem, od północy zastąpione Karpatami czyli Tatrami, obfituje w drogie kruszce, a mianowicie w złoto i wyborne węgierskie wino (Tokaj) ma około 5000 □ mil a 10 milion. mieszk. między którymi są: Madziary czyli Węgrzy, lud azyatycki, który podobił Słowaków, daleko liczniejszych tego kraju mieszkańców i dotąd posiada dobra, odznacza się swym pysznym węgierskim ubiorem, na wzór huzarskiego.

Ofen czyli Buda na prawym brzegu Dunaju, stolica i twierdza z cieplicami.

Pesth na lewym brzegu Dunaju, tuż obok Ofen, największe i najpiękniejsze miasto w Węgrzech.

Presburg także nad Dunajem, już niedaleko Wiednia, gdzie się odbywają sejmy i koronacye.

Debreczyn w samym środku kraju, dość ludne miasto.

Kremnitz, gdzie są miny złota i gdzie dukaty biją. Nareszcie Erlau i Tokaj, gdzie sławne węgierskie Tokajskie wino.

bb. Siedmiogrod (Siebenbürgen) należy także do Austrii, jest kraj górny, pasmami gór, jak gdyby walem na okół opasany, mający około 1000 □ mil i 2 miliony ludności. Miasta:

Hermannstadt, Kronstadt fortece i Klausenburg; wszystkie trzy nie liczą więcej jak po 20,000 miesz.

cc. Królestwo Sławonii, Kroacyi z Pograniczem wojskowem, ciągnie się nad turecką granicą między rzekami Drawą i Sawą z miastem najznaczniejszem:

Agram niedaleko Sawy

b. §. 59. Królestwo Galicyi i Lodomeryi z Bukowiną.

Leży z téj strony Karpat, z północy rozgraniczone od królestwa Polskiego rzeką Wisłą i należy także do Austrii wraz z Krakowem. Miasta:

Lwów (Lemberg) stolica ma 60,000 ludności, między którymi 25.000 Żydów. Ma uniwersytet; Księgozbiór zakładu Ossolińskiego, kościół Archikatedralny założony przez Kazimierza Wgo.

Bród przeszło 20,000 miesz. prawie przez samych Żydów zamieszkałe, prowadzących znaczny handel.

Tarnów ma katedralny kościół, gdzie jest nadgrobek Jana Tarnowskiego.

Jarosław sławne jarmarkami.

Przemysł najdawniejsze miasto, są katedry Biskupów łacińskiego i greckiego obrządku.

Bochnia i Wieliczka sławne kopalnie soli kamiennej

Kraków nad Wisłą składało osobną Rzeczpospolitą, teraz do Austrii wcielone, wielkie miasto, ale wyludnione

mające ledwie 36,000 mieszk. Uniwersytet Jagielloński 1400 roku założony. Zamek królewski na górze Wawel i kościół Panny Maryi z wieżą Maryacką, gdzie sławny dzwon Zygmuntowski. Kościół Katedralny mieści grobowce królów Polskich.

§. 60. c. Prusy i W. X. Poznańskie.

Prowincye Pruskie nienależące do związku niemieckiego są Prusy Wschodnie, Zachodnie i W. X. Poznańskie.

aa, Prussy oblانة z półnoocy morzem Bałtyckiem, gdzie są: Kurische i Frische Haff; z południa z Król. Polskiem, mają 1200 □ mil, 2 miliony ludn. rozdzielone na Regencye: Gumbińską, Królewiecką, Gdańską i Kwidzyńską (Marienwerder). W środku leży Warmia, która dawniej do Biskupów Warmińskich należała. Miasta:

Królewiec (Königsberg) nad Preglą, ma uniwersytet, gdzie uczył sławny filozof Kant. 70,000 mieszk. znaczny handel.

Braunsberg, Lyceum Hosianum przez sławnego kardynała Hozjusza założone.

Gdańsk mocna forteca, tak wielki jak Królewiec, oddawna kwitnie, najbardziej przez handel zboża, Wisłą spławianego z Polski.

Elbląg ubiega się z Gdańskiem o pierwszeństwo w handlu. Grudziądz i Toruń fortece, Toruń jest sławny urodzeniem Kopernika 1473. i piernikami.)

bb. W. X. Poznańskie ma przeszło 500 □ mil a 1,200,000 ludności. Rzeka Warta bierze z prawej strony Welnę i Noteć; z lewej Prosnę i Obrę. Ostatnia tworzy wielkie błota,

które osuszają. Kanał Bydgoski łączy Notec z rzeką Brdą wpadającą do Wisły.

W. Księstwo dzieli się na 2 Regencye: Poznańską i Bydgoską, te zaś na 26 powiatów przybierających nazwiska od miast.

Naczelný Prezes mieszkający w Poznaniu rządzi obiema Regencyami, a zaś Arcybiskup Poznański i Gnieźnieński, rezydujący także w Poznaniu rządzi obiema Archidiecezjami: Poznańską i Gnieźnieńską. Procz tego jest w Poznaniu Najwyższy Sąd Appellacyjny i sąd Nadziemski, ostatni jest także w Bydgoszczy. Miasta:

Poznań 40,000 mieszkańc. ma piękny ratusz za Zygmunta I. wystawiony, kościół okazały farny, pojezuicki, w którego Kollegium mieści się Regencya; Kościół Katedralny, gdzie Kaplica Mieczysława i Bolesława. Z innych budowli najznaczniejsza Biblioteka Raczyńskich z piękną kolumnadą. Poznań należy do rzędu najpierwszych fortec, ma 2gymnazya i dwa Seminarja: duchowne i nauczycielsk.

Gniezno na północ od Poznania ma starożytny kościół katedralny z kosztownem grobowcem Sgo. Wojciecha właściwe gniazdo Lechii.

Bydgoszcz nad kanałem Bydgoskim i Brdą prowadzi znaczny handel zbożowy, ma Gymnaz. i Seminar. nauczyciel. Także w Trzemesznie i Ostrowie są jeszcze Gymnazya katolickie, a w Międzyrzeczu Gymnaz. realne.

Szmigiel na trasie z Poznania do Wrocławia ma wiele wiatraków.

Leszno po większej części przez Żydów zamieszkałe ma Gymnazjum i wiele wiatraków.

Wschowa ma także wiele wiatraków.

Rawicz ma wiele wiatraków. Ostatnie 4 miasta mają znaczny handel zbożowy, dawniej miały wiele sukienników.

Krotoszyn należy do księcia Turntaxis, szkoła wydziałowa.

d. §. 61. *Pruskie kraje w Niemczech.*

Królestwo Pruskie składa się, prócz wyżej wzmiankowanych Pruss i W. Ks. Poznańskiego, z następujących 7 Prowincyi należących do związku Niemieckiego: Szląsk, Brandenburg, Pomorania, Saxonia, Wesfalia, Kleveberg i Nizszego Renu; zawierających 3,333 □ mil a 10 milionów mieszkańców.

aa, Szląsk przetrzymany rzeką Odrą z pobocznemi Neiss, Katzbach i Bober. Góry Olbrzymie i Sudety, najwyższa Schneekoppe, w których są liczne wody mineralne na prz. Salzbrunn, Warmbrunn, Reinerz i Kudowa. Dzieli się Szląsk na Regencye: Wrocławską, Opolską i Lignicką. Miasta:

Wrocław (Breslau) nad Odrą, uniwersytet 100,000 mieszkańców. znaczne fabryki i handel; po Berlinie w król. Pruskiem najznaczniesze miasto.

Lignica nad rz. Katzbach pamiętna bitwa z Mongołami czyli Tatarami 1241.

Głogowa wielka forteca nad Odrą.

Goerlic ma wielkie fabryki sukienne.

bb. Brandenburg kraj piaszczysty, pracowitością mieszkańców użyznięty: kanały: Fünow i Mülroser; dzieli się na Regencye: Potsdamską i Frankfurtską. Tu leży stolica całego Królestwa.

Berlin nad Spreą do 300,000 mieszk. główne siedlisko fabryk i handlu w Prusiech.

Potsdam w bliskości Berlina, druga rezydencya króla, fabryka broni.

Frankfurt nad Odrą, sławne jarmarki. Kistrzyn forteca przy ujściu Warty do Odry

cc. Pomerania, dawniej Pomorze zwane nad m. Bałtyckiem, gdzie jest wyspa Rügen. Dzieli się Pomerania na Regencye: Szczecińską, Stralsundską i Kozińską. z Miastami:

Szczecin (Stettin) nad Odrą, forteca, prowadzi znaczny morski handel.

Stralsund handel morski i kąpiele

Greifswalde, uniwersytet

dd. Saxonia (Pruska) na zachód Brandenburgii nad rzekami Elbą i Sałą, kraj bardzo urodzajny i doskonale uprawny, dzieli się na Regencye: Magdeburską i Erfurtską, z miastami:

Magdeburg nad Elbą, mocna forteca, fabryczne miasto i handlowe.

Halla ma uniwersytet, dom sierot

Erfurt nad rz. Gerą, forteca i fabryki.

ee, Oddzielnie od poprzedzających prowincyi Królestwa Pruskiego leżą: Westfalia, i Nadreńskie Prowin. w których kunszta i fabryki jeszcze bardziej kwitną, jak w wschodnich prowincjach i religia powiększłej części katolicka.

Westfalia podzielona na 3 regencye: Münster, Münder i Arensberg, z miastami tegoż nazwiska.

ff, Nadreńska Prowincya nad rz. Renem, najpiękniejszy kraj, najlepiej zaludniony. Dzieli się na 5 Regencyi: Düsseldorfską, Kolonńską, Aquisgrańską, Trewirską i Koblencką, z miastami:

Düsseldorf nad Renem, Akademia sztuk
Elberfeld i Grefeld m. mające wielkie fabryki.

Kolonia (Köln) nad Renem do 70,000 mieszk. fabryki i handel, między innemi kolońska wódka

Aquisgran (Achen) znaczne fabryki, wody mineralne
Bonn Uniwersytet

Treyir (Trier) nad rz. Mozel, pomniki rzymskie, i uprawa wina Mozel zwanego.

e. §. 62. *Królestwo Saskie z księst. Saskiem.*

Leży nad Elbą od Czech górami Kruszcówemi (Erzgebirge) oddzielone, kraj bardzo piękny i wzorowo zagospodarowany, dostarcza przedniego saskiego płotna, podzielony na 4 obwody.

Miasta:

Drezno nad Elbą, jedno z najpiękniejszych miast, gdzie jest wiele sztuk pięknych np. galerye obrazow, 70,000 mieszkańców, piękny katolicki kościół i most na Elbie.

Meissen nad Elbą sławna fabryka porcelany saskiej która tylko chińskiej i japońskiej w dobroci ustępuje.

Lipsk punkt środkowy handlu księgarskiego i sławne jarmarki na inne towary. Bitwa w r. 1813.

Freiburg miasto górnicze

Weimar i Altenburg stolica udzielnych księstw Saskich, obok których leżą także ks. Reus, zaś wyżej nad Elbą Ks. Anhalt, a jeszcze wyżej nad morzem Bałtykiem leży W. Ks. Meklemburg, dzielące się na: Schwerin i Neu-Strelitz z miastami tegoż imienia, gdzie jest także miasto Rostock, uniwersytet.

f. §. 63 *Królestwo Hannowerskie.*

Należało dawniej do Anglii, teraz udzielne królestwo ma około 700 □ mil, a tylko 1½ miliona ludności, dla wielkich nieurodzajnych pustyń dzieli się na 6 starostw z miastami:

Hannover nad Leiną, stolica, tylko 30,000 mieszk.

Goetingen sławny Uniwersytet, i bogata biblioteka.
Lüneburg ma saliny.

Tu w bliskości leżą trzy wolne miasta:

Hamburg nad Elbą ze wszystkich niemieckich miast prowadzące najznaczniejszy morski handel; Lubeka nad rz. Trave i Bremen nad rz. Weser wolne i handlowe miasta, do których liczy się nadto Frankfurt nad Menem, stolica niemieckiego związku i sławne jarmarki.

aa, Otoczone Hannoverem leży tu także W. Księstwo Oldenburgskie z m. st. Oldenburg.

bb, Niżej zaś Księstwo Brunszwickie z m. Braunschweig nad rz. Okker prowadzące znaczny handel.

cc, Elektorstwo Heskie (Kurhessen) z miastem Kassel nad rz. Fuldą stolica z zamkiem Wilhelmshöhe.

dd, Wielkie Księstwo Hessen - Darmstadt składa się z dwóch połówek oddzielnych z miastem Darmstadt stolica.

cc, Księstwo Nassau tuż obok Hessen, także rozkoszny kraj nad Renem, mający sławne winnice w Johannisberg i Rüdesheim i sławne wody mineralne w Ems i Selter; miasto: Wiesbaden stolica, ciepłe kąpiele.

g. §. 64. Królestwo Wirtembergskie, Bawarskie i W. X. Badenskie.

aa, W. X. Baden wązka kraina na prawym brzegu Renu od jeziora Boden aż do rz. Menu; kraj ten podobnie jak inne nad Renem leżące, należy do najpiękniejszych z miastami:

Carlsruhe stolica

Heidelberg, sławny uniwersytet

Freiburg, katolicki uniwersytet.

bb, Królestwo Wirtembergskie między księstwem

Baden i Bawaryą z miastem stółecznem:

Stuttgard i Ludwigsburg.

Tübingen sławny uniwersytet.

cc, Król. Bawarskie między Wirtembergią i Czechami, mieszkańcy są katolicy. Do Bawaryi należy także zachodni kawalek za Renem leżący, nazwany Pfalz z miastami Speier i Zweibrücken.

Monachium (München) nad Izar stolica, uniwersytet, pyszne gmachy, akademія sztuk pięknych 97, 000 mieszkańców.

Regensburg nad Dunajem.

Augsburg nad rz. Lech kwitnące fabryki dawniej wolne miasto, augsburska confessya

Norymbergia (Nürnberg) fabryczne miasto norymberskie towary przedają się u nas po jarmarkach.

Würzburg nad Menem, sławny Uniwersytet i piękny zamek.

h. §. 65. Kraje niemieckie należące do Cesarstwa Austryackiego.

aa, Królestwo Czeskie 950 □ mil a 4 miliony mieszkańców, otoczone górami: Krušcowemi (Erzgebirge) Olbrzymiemi i lasem Czeskim (Böhmerwald), przerzniete rzekami: Moldawą, Eger i Elbą, zamieszkałe przez Czechow, należących do Słowian i przez Niemców zwłaszcza na północy, wszyscy są po większej części katolicy. Miasta:

Praga nad Moldawą 120,000 mieszkańców twierdza

środek handlu i przemysłu Czeskiego, który jest daleko większy, jak u nas, połączona przez most kamienny, z którego S. Jan Nepomucen w Mołdawę został zrzucony, z Wyszechradem, czyli Hradszynem, to jest zamkiem i tumem starożytnym, wznoszącym się na wysokiej górze. W bliskości Białogóra wslawiona klęską Hussytów w r. 1620.

W Czechach są sławne wody: w Toeplitz, Karlsbad, Marienbad, do których mnóstwo gości uczęszcza.

bb, Morawia, Markgrafstwo z Austryackim Szlązkiem, 500 □ mil, a 2 miliony mieszkańców Słowian, w górach zaś Niemcy; tu wypływa Odra i Wisła w Księstwie Cieszyńskim, kraj urodzajniejszy niż Czechy. Miasta:

Brünn (Berno) stolica 40,000 mieszkań.

Ołomunieć mocna forteca; kolej żelazna łącząca Pragę z Wiedniem idzie na Ołomunieć. W bliskości Austerlitz pamiętne bitwą r. 1805.

cc, Arcyksięstwo Austryackie z Salzburgiem leży nad Dunajem, w samym środku państw Austryackich, ma około 700 □ mil, a 2½ milionów mieszkańców katolików z miastem:

Wiedeń nad Dunajem 370,000 mieszk. stolica całego Cesarstwa, Uniwersytet, wielki handel i fabryki, park do spaceru Prater.

W bliskości wieś Wagram, gdzie bitwę wygrał Napoleon r. 1809.

Linz nad Dunajem, znaczne sukienne rękodzieła.

dd, Xięstwo Styryi (Steyermarf) 400 □ mil a 1 milion mieszkańców, leży poniżej Arcyksięstwa Austryackiego nad rzeką Muhr, Góry nazywają się Styryjskie Alpy.

Gracetz nad rzeką Muhr. 40,000 mieszkańców Uniwersytet.

ee, Królestwo Illyryi złożone z Karyntyi, Krainy i półwyspu Istrii leży jeszcze niżej nad rzekami Drawą i Sawą, i sięga już Adryatyckiego Morza. Góry Karnickie i Julskie Alpy, między którymi Terglow najwyższa. Jezioro Czerk-nickie. Mieszkańcy katolicy, Słowianie, Niemcy i Włosi. Miasta:

Lajbach (Lublana) stolica.

Triest port, nad zatoką Adryatyckiego morza, wielce handlowe, nagle wzrastające miasto.

Idria ma sławneminy merkuryuszowe, w których złoczyńcy do kopania używani.

ff, Hrabstwo Tyrol 500 □ mil 900,000 ludności między Włochami, Szwajcaryą i Bawaryą, kraj cały poprzerzynany licznymi pasmami Alp Tyrolskich, z których najwyższe szczyty: Ortels i Gross Glockner.

Tyrolczykowie są Niemcy, katolicy mający swój właściwy ubiór, śpiewy i tańce, trudnią się handlem.

Insbruck nad rz. Inn, która ten kraj przerzyna i do Dunaju wpada.

Trident nad drugą rzeką tego kraju: Adigą (Etsch) sławny jest sobór Trydencki, ukończony w r. 1562, na którym kardynał Hozyusz prezydował. >

Uwaga. Wymienione tu Państwa Austryackie, jako też wyżej prowincye Pruskie, należą do związku niemieckiego (zum deutschen Bunde). Wszyscy królowie i książęta w Niemczech posyłają swych posłów do Frankfurtu nad Menem, gdzie się sprawy tego związku najwięcej pod względem handlu (Zollverband) załatwiają na sejmie zwanym (Bundestag). Naród niemiecki czyli Germański, do którego także Duńczycy i Szwedzi należą, jest

bardzo liczny, pracowity, wytrwały, porządek, oszczędność i trzeźwość lubiący. Oświata jest u nich bardziej, niż w innych krajach upowszechniona, tak że prawie każdy mieszkaniec umie czytać i pisać, mają albowiem najwięcej szkół, drukarni, a ich uniwersytety są najlepsze w Europie. Największe księgozbiory są w Wiedniu, Göttińdze, Berlinie, Monachium, Dreźnie, Wolfenbüttel i Sztutgardzie. W sztukach pięknych tylko Włochom ustępują pierwszeństwa, a w fabrykach i rękodzielnictwie tylko Anglikom. Najbogatsze zbiory sztuk pięknych znajdują się w Wiedniu, Berlinie, Dreźnie i Monachium.

Rozróżniają północne i południowe Niemcy podług dwóch Dialektów oberdeutschy i plattdeutschy. Za króla W. należały Niemcy do wielkiego państwa Franków, synowie Ludwika Pobożnego podzieliли się państwem i odtąd Niemcy stanowią osobne królestwo. Cesarz Maksymilian zniósł domowe najazdy (Faußtrecht) przywrócił pokój i podzielił kraj na 10 powiatów i stał się twórcą pomysłności państwa, które później wiele ucierpiało w czasie 30 letniej wojny wszczętej z przyczyny Reformacyi Lutra.

i §. 66. Szwajcarya czyli Helwecya.

Miedzy Francya, Niemcami i Włochami 800 ☐ mil 2 miliony mieszkańców. Kraj w Europie najbardziej górzysty, licznemi pasmami Alp poprzerynany, których środkowym niejako punktem jest góra S. Gotharda, z kąd wypływają rzeki Tessin i Rhodan płynący przez jezioro Genewskie i Ren przez Bodeńskie. Mieszkańcy mówią częścią po niemiecku, częścią po francuzku, częścią po włosku; kochają swój kraj, są odważni, pracowici i przemyślni, robią wiele zegarków lub wynajmują się jako zaciężne wojsko, w domu zaś chodują najprzedniejszego gatunku bydło. Kraj dzieli się na kantony rządzące się osobno, składające atoli jedną Rzeczpospolitą, na wspólną naradzie Tagſagung zwaną. Miasta:

Genewa nad jeziorem Genewskim 30,000 mieszk. wiele fabryk, najprzedniejsze zegarki.

Neufchatel będące z swym Kantonem pod zwierzchnictwem Pruskiego króla.

Bern nad rz. Aar, płynącą do Renu, najpiękniejsze, ma uniwersytet.

Basel nad Renem, sławne miasto Soborem Bazylejskiem 1448.

k. §. 67. Francya.

Od Niemczech oddzielona Szwajcaryą, rzeką Renem, oblana z północy Pas de Calais, z zachodu Oceanem Atlantyckim, z południa morzem Środziemnem, a od Hiszpanii przedzielona pasmem gór Pyrenejskich. W środku przerznięta pasmem gór: Seweńskich, Auvergne, Jura, Vogezy, Ardenny. Rzeki: Maas, Sekwana, Loira, Garonna, Rhodan; kanał południowy około Tuluzy, łączy morze Śroziemne z Garonną, a następnie z Oceanem Atlantyckim. Kraj dzieli się na Departamenta, dawniej na prowincye. Miasta.

Paryż nad Sekwaną, blisko miliona mieszk. po Londynie największe w Europie miasto, ognisko literatury i mody francuzkiej, rozchodzącej się ztąd po całym świecie. Między budowlami najznaczniesze: Palais Royal, Louvre, Tuillerie i kościół Notre Dame. Sławny jest także od niepamiętnych czasów Uniwersytet paryżki i najbogatsze zbiory dla nauk i kunsztów, jako też najdoskonalsze rękodzieła.

Orleans nad Loirą, od którego Dziewica Orleańska przybrała nazwisko.

Nantes nad Loirą 80,000 mieszk. wielce handlowe

Bordeaux nad Garonną, jedno z największych najhandlowniejszych miast we Francyi, z wspaniałym portem 120,000 mieszk. sławne jest wino Bordeaux zwane.

14080 mil

Toulouse niżej także nad Garonną, ma rzymskie starożytne zabytki.

Marseille około 200,000 mieszkańców, najbardziej handlowe miasto z portem nad morzem Sroziemnem; jestto wraz z Lyonem największe miasto we Francyi po Paryżu.

Toulon nie daleko Marseille, najlepszy port wojenny, gdzie na galery posyłają zbrodniarzy. Drugi port wojenny jest w mieście Brest na północ w Bretanii.

Lyon nad Saoną i Rhodanem ma 200,000 mieszk. i największe rękodzieła jedwabne i wielki handel.

Strassburg niedaleko Renu 50,000 mieszkańców w Elzacyi, forteca, sławna wieża

Metz i Lille są także pograniczne od Niemiec fortece, w ostatnim wyrabiają piękne koronki.

Rheims gdzie się królowie koronują, leży w Szampanii, sławnej z Szampańskiego wina.

Rouen nad Sekwaną blisko 100,000 mieszkańców handlowe, posąg dziewicy Orleańskiej Jeanne d'Arc

Nareszcie: Cherburg, Havre, Dieppe, Calais, miasta nadmorskie, zkąd przeprawy do Anglii.

Uwaga. Francuzi są katolicy, potomkowie dawnych Gallow i należą razem z Hiszpanami, Portugalczykami, Włochami do romańskiego szczepu. Są przemysłni, oszczędni, pracowici i do dzieł wielkich bardzo pochopti, w wojnie nadzwyczajnie mężni i odważni, ale niewytrzymali, zrobili wiele wynalazków i dotąd celują w matematycznych i przyrodzonych naukach, jako też w fabrykach mało co ustępują Anglikom. Literatura i moda francuzka wzięła górę w Europie od Ludwika 14go wtenczas, kiedy żyli ich najsławniejsi dramatycy. Moliere i Corneille tak dalece, że teraz po całym świecie mówią, czytają i ubierają się po francuzku. a Paryż służy za ognisko cywilizacyi całego świata. Materye bławatne, szale francuzkie, jako też zwierciadła są najprzedniejsze.

1. §. 68. Królestwo Belgickie.

Belgia na wschód Francyi nad morzem północnem, najlepsza część dawniejszych Niderlandow od których się dopiero w r. 1830 oderwawszy, osobne Królestwo tworzyć zaczęła, 530 □ mil

i około 4 milionów mieszkańców katolików. Należy do najlepszych krajów w Europie, gdzie rolnictwo do najwyższego stopnia udoskonalone i nadzwyczajne liczne i bogate przemysłem kwitną miasta. Rzeki są Skalda (Schelde) i Maas. Miasta:

Bruxela stolica liczy 100,000 mieszk. uniwersytet, środek handlu, zwłaszcza że we wszystkich kierunkach wychodzą stąd koleje żelazne. Sławne są bruxelskie koronki.

Gent nad Skaldą, Uniwersytet, obszerne miasto.

Antwerpia także nad Skaldą 80,000 mieszkańców forteca, kościół katedralny ma bardzo wysoką wieżę.

Lüttich nad rzeką Maas, uniwersytet, fabryka broni i wyrobów stalowych.

m. §. 69. *Hollandya.*

Tuż za Belgią ku północy nad morzem północnem i odnogą Zudersee i Dollart rozciąga się Hollandya, mająca 500 □ mil, a 2½ miliona mieszkańców kraj płaski przetrzynięty wielu kanałami i groblami zabezpieczającymi ten niski kraj od zalewów morskich, mający niedostatek drzewa i kamieni. Rzeki Maas i Ren wpływają tu kilku odnogami. Mieszkańcy, protestanci trudnią się najwięcej handlem i rybołówstwem. Miasta.

Amsterdam 200,000 mieszkańców stolica Królestwa Hollenderskiego, wielkie miasto, jedno z najhandlowniejszych w Europie.

Haag druga stolica i rezydencya króla Hollenderskiego, bez murów i bram, pięknie zabudowane, z ślicznymi letniskami domami.

Rotterdam nad rz. Maas, drugie znaczniejsze handlowe miasto w Hollandyi.

Leiden i Utrecht nad Renem, sławne uniwersytety. Harlem choduje najpiękniejsze kwiaty.

Xięstwo Limburg i W. X. Luxemburg leżące poniżej, należą do króla Hollenderskiego, liczą się do Niemieckiego związku. Miasto Luxemburg jest małe, ale jest mocna twierdza, z garnizonem niemieckim.

Uwaga. Kraj Hollenderski jest piaszczysty i bagnisty, ale przemysłem i pracowitością mieszkańców zamieniony w najbujniejsze łąki, dostarczające obfitę paszy dla najpiękniejszego bydła. Ser hollenderski rozchodzi się po całym świecie. Płótna, sukna, a nawet śledzie hollenderskie najwyborniejsze. Domy wieśniaków hollenderskich są tak schludnie utrzymywane i tak porządnie zabudowane, że przechodzą nasze pałace.

C. Północna Europa.

n. §. 70. Wielka Brytania.

Leżąca wyżej Francyi za kanałem Pas de Calais, mieści w sobie Anglię wraz z Szkocyą i drugą wyspę Irlandyą

aa, Anglia wraz z Szkocyą zawiera około 4000 □ mil a 18 milionów ludności. Tylko w północy i w prowincyi Wales gorzysta, przetrznęta rzekami: Tamizą, Humber, Saverną i niezliczonemi Kanałami, jako też kolejami żelaznemi, ułatwiającemi komunikacyą i handel. Klimat jest łagodniejszy jak w Niemczech, choć prawie zawsze zachmurzone niebo. Owce po hiszpańskich najlepsze, konie także wyborne. Wyroby angielskie: żelazne najdoskonalsze w świecie. Prócz tego Anglicy w żegludze i handlu są najpierwszym narodem, który ma przewagę we wszystkich częściach świata, a szczególnie w Azji, gdzie opanowali całe królestwa.

Miasta:

Londyn stolica nad Tamizą ma blisko 2 miliony mieszkańców, najpierwsze miasto na całym świecie. Pałac królewski James, opactwo Westminster, sławny uniwersytet, niezliczona moc fabryk, zaopatrujących świat cały.

Oxford i Cambridge (Kembrycz) dwa sławne uniwersyteckie miasta.

Liverpol nad morzem Irlandzkim 220,000 mieszk. drugie najhandlowniejsze miasto po Londynie, mające około 1000 własnych okrętów.

Bristol nad odnogą rzeki Saverny, trzecie handlowe miasto w Anglii, mające wiele fabryk i warsztat okrętów. Tu w bliskości leży miasto:

Bath słynne kąpiele morskie z nadzwyczajną okazałością przyozdobione.

Birmingham 150,000 w środku wyspy, najpierwsze fabryczne miasto w świecie nad rz. Trent, słynie osobiście z wyrobów metalowych.

Manchester nad kanałem Bridgewater 250,000 mieszkańców. sławne jest z rękodzieł bawełnianych.

Dover nad kanałem Pas de Calais, z kąd przeprawa do Francji

Plymouth najlepszy port nad kanałem La Manche.

bb, Szkocya, kraj górzysty, w którym jednakże rolnictwo i handel kwitnie; formuje wiele zatok merskich z których najznacniejsza Forth, tu w bliskości jest stolica:

Edinburgh z portem Leith około 200,000 mieszk.

Glasgow także przeszło 200,000 mieszk. środek handlu Szkockiego, obadwa miasta mają sławne uniwersytety.

cc, Irlandya kanałem S. Jerzego i morzem Irlandzkim od Anglii oddzielona, ma grunt różny, ale bagnisty. Najznacniejsza rzeka

nazywa się Shannon. Powietrze jeszcze mglistsze, niż w Anglii. Irlandczykowie są katolikami, których długo Anglicy uciskali, aż nsreszcie przez zabiegi Oconela do praw obywatelstwa przypuszczeni zostali. Miasta **Dublin** ma 300,000 mieszkańców, port, uniwersytet.

Cork drugie handlowe miasto w Irlandyi, po Dublinie największe, ma port i fabryki.

Limerick nad rz. Shanon 80,000 mieszk.

Uwaga 1. Do Anglii należą jeszcze prócz wysp Szkockich: Hebridy, Orknej, Shetlandy, na morzu Niemieckiem wyspa Helgoland przed ujściem Elby; twierdza Gibraltarc w Hiszpanii nad cieśniną tegoż imienia, Wyspa Malta z twierdzą La Valette. Nadto pod opieką Anglii są wyspy Jońskie: Corfu, Sta Maura, Theaki, Caphalonia, Zante i niżej Cerigo, leżące na morzu Jońskim. Nareszcie wiele osad we wszystkich częściach świata, a szczególniej w Azji: Indye Wschodnie.

Uwaga 2. Anglicy wyznają Religiją Episcopalną, to jest dysydencką z Biskupami; Szkoci Presbyteryańską, Irlandczycy katolicką. Mają wiele kopalni, żelaza, cyny i węgla kamiennych, nader potrzebnych do tak licznych fabryk, poruszanych po większej części przez maszyny parowe; przeciwnie drzewa niedostatek czuć się daje, równie i zboża, choć rolnictwo wzorowe. Muszą więc sprowadzać z zagranicy drzewo i zboże, na które nałożone jest wysokie cło i dla tego w Anglii nadzwyczajna drożyzna, tak że wyrobnik za talara na dzień wyżyć nie może. Ztąd między klasą roboczą okropna nędza, i tysiące ludzi umiera z głodu, podczas gdy bogacze posiadający miliony, robią największe zbytki. Anglicy lubią namiętnie gry (szachy, whist), walki Kogutów i zapasnictwo (boxowanie); przyczem zwykli wielkie czynić zakłady. Są jednak z największą uległością dla prawa i porządku i dla tego częste tumulty roboczej klasy nie są tak groźne, jak we Francyi. Zbrodniarzy zwykli wysyłać do swęj osady Botany Baj, to jest w Nowej Hollandyi, gdzie jako parobcy pracować muszą. Anglicy są na morzu panującym narodem, a kompania Angielska posiada Indye Wschodnie, kraj tak prawie ludny, jak cała Europa, gdzie mają 200,000 wojska pod swemi rozkazami. Anglicy pąnowali także w całej Ameryce północnej, którą jednak stracili po długiej uporczywej wojnie, i uznali niepodległość Północno Amerykańskich Zjednoczonych stanów. Język Angielski jest mieszaniną kilku języków, ma bogatą literaturę, w której celują: Shakes-

peare poeta dramatyczny i Walter Skot pisarz historycznych romansów. Wynaleźli i wydoskonali wiele machin np. Machiny Parowe i koleje żelazne.

o . §. 71. Dania.

Sklada się z Półwyspu Jütlandyi, oddzielnego od Niemiec rzeką Eider i wysp: Zeland, Fünen, Langland, Laaland, Falster, Alsen i Bornholm, wraz z wyspami Faröer i Islandyą. Do Danii należą jeszcze księstwa Schleswig i Lauenburg, liczące się także do Niemieckiego Związku, ogółem 830 □ mil a $1\frac{1}{2}$ miliona mieszkańców. Są to same niziny, zdadne najwięcej do chowu bydła, koni; także wiele ryb. Miasta:

Kopenhagen stolica nad Sundem na wyspie Zelandyi 120,000 mieszkańców z portem, uniwersytetem, wspaniałe miasto.

Schleswig i Flensburg w księstwie Schleswig.

p. §. 72. Szwecya i Norwegia.

Składają półwysep Skandynawski i mają 14,000 □ mil, a tylko 4 miliony mieszkańców. Góry Krölen i Sevo, czyli Alpy skandynawskie odłączają Norwegią od Szwecyi, tworząc kraj nadzwyczajnie górzysty i zimny. Rzeki są: Gothaelf, Motala, Dalelf i Tornea odgraniczająca Szwecyą od Finlandyi, prowincyi dawniej szwedzkiej, odpadłej do Rossyi. Glomen w Norwegii. Na północy jest Laponia (Norland) gdzie mieszkają Laponcy, utrzymujący się tylko z renow. To lato składa się z jednego dnia trwającego $2\frac{1}{2}$ miesiąca, a zima z nocy równie długiej. Południo-

wa część nazywająca się Gotland, ma łagodniejszy klimat i pod dostatkiem zboża. Żelazo i miedź szwedzka są wyborne, śledzie głównym artykułem handlu. Miasta:

Stockholm stolica nad jeziorem Mälär 80,000 mies.

Upsala arcybiskupstwo, uniwersytet i biblioteka mająca wiele dzieł polskich, zabranych w czasie wojen Szwedzkich w Polsce.

Gothenburg przy ujściu rz. Gotha do Kategatu największe i najhandlowniejsze po Stockholmie.

Christiania stolica w Norwegii ma tylko 24,000 m.

Bergen na zachodniej stronie główne handlowe miasto

Do Szwecyi należą wyspy na Morzu Bałtyckim: Ohland i Gothland, do Norwegii wyspy Lofoden.

Uwaga. Szwecya i Norwegia dawniejsza Skandynawia, jest ojczyzną Gothów, Normanów, należących do Germańskiego plemienia. Szwedzi zastąpili pod Gustawem Adolfem w wojnie 30 letniej. Za Jana Kazimierza, pochodzącego także z dynastyi szwedzkiej Wazów i piszącego się królem szwedzkim, wtargnęli Szwedzi pod Karólem Gustawem do Polski, lecz wyparci zostali przez Stefana Czarnieckiego. Karól XII. pokonał Piotra W. i Augusta II. i osadził na tronie Polskim Stanisława Leszczyńskiego, pobity nareszcie przez Piotra pod Póltawą, schronił się do Bender w Turcyi.

D. Wschodnia Europa.

q. §. 73. Cesarstwo Rossyjskie (w Europie).

Zajmuje wschodnią część Europy, graniczy z północy z morzem Lodowatym, którego część zowie się odnogą Archangielską, czyli morze Białe. Na wschód między Azją i Europą ciągną się góry Uralskie, na południe morze Czarne z Azowskiem, na zachód Galicya, Polska, Morze Bałtyckie z odnogą: Rygajską, Botnicką i Finnicką 74,000 □ mil, około 50 milionów mieszkańców, naj-

więcej Słowian; w prowincyach nad morzem Bałtykiem mieszkają Niemcy, Lettowie i Finnowie w Finlandyi. Religia panująca jest Grecka, której Cesarz jest najwyższą głową. Przełożeni licznych monasterów (klasztorów) zowią się Archimandryci.

Klimat dla wielkiej rozległości zupełnie różny: w północnej części ostry, w południowej łagodny, gdzie rosną winogrona, melony, wino szampańskie i inne południowe owoce. Polów ryb osobliwie przy Astrachanie we Włdze i morzu Kaspickiem jest znaczny, jesiotry i kawiar stanowią ważny przedmiot handlu, konie ukraińskie, woły siwe podolskie, w górach Uralskich kopalnie złota i platyny.

Rzeki do morza Bałtyckiego: Niemen z Wilią, do odnogi Kurońskiej; Dzwina zachodnia, do odnogi Rigajskiej, Newa wypływająca z jeziora Ladoga do odnogi Finnickiej. Do morza Białego Dźwina północna; do morza Łodowatego Peczora; do morza Kaspickiego Wolga, największa Europejska rzeka z Okką i Kamą, także Ural i Terek. Do morza Azowskiego Don; do morza Czarnego Dniepr, tworzący szerokie ujście Limanem zwane, do którego wpadają z lewej strony Berezyna, z prawej Prypeć, tworząca bagna Północne i Boh. Nareszcie rzeka Dniestr. W środku Rosyi są góry Waldaj albo Las Wołhoński, z którego wypływają: Dzwina, Dniepr i Wolga. Rosya dzieli się na 52 Gubernii, biorących nazwiska od miast.

Rozróżniają następujące prowincye:

as, Prowincye Nadbałtyckie czyli Niemieckie: Estonia, Kurlandya i Inflanty z miastami:

Petersburg stolica i rezydencya nad rz. Newą, w okolicy bagnistej, przez Piotra Wgo. założona, ma 480,000 mieszkańców, jedno z najwspanialszych miast w Europie z pysznemi gmachami, między innemi pałac Cesarski Marmurowy zwany, Posąg Piotra Wgo. na koniu, stojący na skale, umyślnie do tego sprowadzonej. Uniwersytet, Biblioteka imperatorska.

Kronstadt, port wojenny, twierdza na wyspie niedaleko Petersburga.

Riga nad Dzwina 65000 mieszkańców, port, po Petersburgu najbardziej handlowne z kościołem Sgo. Piotra mającym w Rossyi najwyższą wieżę.

Dorpat, sławny uniwersytet.

bb. Wielka Rosssa zawiera miasta:

Moskwa dawniejsza stolica państwa, gdzie się teraz jeszcze koronują i chowają Cesarze, 350000 mieszkańców, uniwersytet, wiele cerkwi (kościołów) wszystkie z 5 kopułami. Na zimę mieszka tu wiele szlachty w swych rezydencyonalnych pałacach. W samym środku miasta wznosi się starożytny, warowny zamek Kremlin, gdzie jest największy Dzwon. Moskwa została spalona w roku 1812. w czasie najazdu przez Napoleona, teraz odbudowana.

Tula i Kaługa, dwa fabryczne i handlowe miasta, gdzie fabryka broni.

Smoleńsk nad Dnieprem, twierdza, wzięta szturmem roku 1812 przez Francuzów.

Niszej Nowogrod nad Wolgą sławne corocznemi jarmarkami.

Archangelsk nad morzem Białem, warsztat okrętów, w zimnej okolicy, całe drewniane. Tu ztąd puszcza się żeglarze do wysp: Kalgnew, Nowaja Zemla i Wajgac, a nawet do Spitzberg za połow niedzwiedzi, psów morskich itd.

cc. Mała Rossya czyli dawna Ukraina:

Kijów nad Dnieprem 50,000 mieszkańców, dawna stolica Rusi, ma wiele cerkwi, między którymi S. Zofii i Peczerska Ławra. Tu się odbywają kontrakty na Nowy rok. Uniwersytet.

Charkow ma Uniwersytet.

Na Ukrainie nad Dnieprem mieszkali dawniej Kozacy Zaporozcy, dziś exystują jeszcze Kozacy Dońscy, nad Donem mieszkający, których najwyższy Attaman mieszka w Nowym Czerkasku.

dd, Południowa Rossya, gdzie silna wegetacya w lecie i nieznosny opał.

Odessa wznosi się amfiteatralnie nad zatoką morza Czarnego, 70000 mieszkańców, niedawno założone miasto, posąg Richeliengo, który tu był gubernatorem. Do Odessy jest główny wywoz zboża z całej Ukrainy.

Tu należy półwysp Krym, dawniejsze siedlisko Tatarów Krymskich, z miastem Simferopol.

ee, Wschodnia Rossya, która się niekiedy już do Azji liczy, zawiera królestwa: Kazań i Astrachan, z miastami:

Katarynienburg w górach Uralskich, szkoła gornicza, mennica, wiele bogatych kupców.

Kazań niedaleko Wołgi 40,000 mieszkańców uniwersytet, fabryka świec woskowych.

Astrachan na wyspie Wołgi 40,000 mieszkańców główne zatrudnienie mieszkańców polów i handel ryb.

Saratow nad Wołgą 30,000 mieszkańców, w tej gubernii mieszka wiele osad niemieckich Hernhutów.

Orenburg nad Uralem prowadzi karawanowy handel z Azją.

ff, Zachodnie Prowincye zawierają kraje dawniej do Polski należące, jako to: Litwę Wołyń i Podole, z miastami:

Wilno nad rzeką Wilią, stolica całej Litwy, dawniej uniwersytet przez Batorego założony, teraz zniesiony i miasto wyludnione.

Grodno nad Niemnem, tu dawniej odprawiały się Sejmy.

Białystok z zamkiem Branickich.

Brześć Litewski nad Bugiem.

Berdyczew na Wołyniu, handlowe miasto.

Kamieniec Podolski na Podolu nad Dniestrem, twierdza.

gg, Królestwo Polskie należące do Rossyi między Rosyją, czyli raczej Litwą, królestwem Pruskim, około 3,000 □ mil, a 4 miliony mieszkańców, kraj płaski, ku północy pochylony. Góra Lysa i S. Katarzyny, nie przechodzą 2000 stóp wysokości.

Rzeki: Wisła, główna rzeka polska, samym środkiem kraju płynąca, biorąca z prawej strony: Dunajec w Galicyi, San, Wieprz, Bug z Narwią; z lewej Pilicę i Bzurę. Inne rzeki są: Warta poczynająca się za Częstochową. Grunt najurodzajniejszy w Krakowskim, Sandomirskim. Największe lasy są w Augustowskim, gdzie mieszkają Kurpie, w puszczy Ostrołęckiej, trudniący się myślistwem. Płody: szczególnie żyto i pszenica galarami na Wisle do Gdańska splewiana, drzewo, skory; z kopalni: żelazo, miedź cynk używany do dachów.

Podzielona jest Polska na 5 Gubernii: Warszawską, Radomską, Płocką, Lubelską, Augustowską. Miasta:

Warszawa na lewym brzegu Wisły, z cytadelą, należy do bardzo ożywionych miast. Między budowlami celują: Starożytny zamek Królów polskich, pałac Kaźmirowski, gdzie się mieścił Uniwersytet, teraz zniesiony; pałac Krasińskich i Saski z ogrodem do spaceru; teatr, bank, Kościół S. Krzyża; pomniki: Zygmunta III. i Kopernika. Szpital dzieciątka Jezus przez Boduina założony. Pod Warszawą jest piękny park (ogrod do spaceru) z pałacem zwanym Łazienki. Za Wisłą jest przedmieście Praga.

Łowicz znaczne miasto, całe murowane, należało dawniej do Arcy Biskupów Gnieźnieńskich, którzy tu w bliskości w Skierniewicach mieli rezydencyonalny pałac.

Piotrków nad kolejną żelazną, idącą z Warszawy do Częstochowy, liczne Gimnazjum; tu dawniej odbywał się trybunał, to jest najwyższy sąd dla Wielkiej Polski.

Kalisz nad Prosną, trzecie miasto po Warszawie, ma znaczne fabryki sukienne, garbarnię, Kollegium Pojezuickie założone przez Stanisława Karnkowskiego. Najpierwsze siedlisko żydów w Polsce.

Częstochowa z klasztorem XX. Paulinów z cudownym obrazem Matki Boskiej na Jasnej Górze, który był kilkakrotnie oblegany.

Lublin drugie miasto po Warszawie, z pięknym katedralnym kościołem. Tu się odbywał drugi trybunał dla Małej Polski. Pamiętna jest Unia Lubelska, przez którą Litwa z Polską skojarzona 1569.

Płock nad Wisłą na wzgórzu, z kościołem katedralnym.

Uwaga 1. Starożytna Polska przed podziałem składała się głównie z dwóch części, to jest: z Korony i Litwy. Do korony czyli właściwej polskiej należały: Wielka Polska i Mała Polska, oraz następujące Prowincje: Kujawy, Mazowsze, Podlasie, Prusy Królewskie, Ruś Czerwona (teraźniejsza Galicya) Wołyń, Podole i Ukraina. Twórcą dawniej polski był Bolesław Chrobry. Bolesław Krzywousty podzielił kraj między 4 synów, przez co Śląsk na zawsze odpadł. Kazimierz W. na którym skończyła się dynastia Piastów, przyłączył do Polski Ruś Czerwoną i nadał krajowi prawa. Władysław Jagiełło, od którego idzie dynastia Jagiellońska, przyłączył

czył do Polski Litwę. Za Zygmunta I. i Zygmunta Augusta, ostatniego z rodziny Jagiellońskiej, była Polska najpotężniejszem państwem na wschodzie. Później nastali królowie elekcyjni pod którymi, choć niektórzy byli dzielni, jak Stefan Batory i Jan Sobieski, Rzeczpospolita chyliła się do upadku. Ostatni rozbiór kraju nastąpił r. 1795. Później powstało królestwo noszące nazwę Pruss południowych. W r. 1806 po bitwie pod Jena, wkroczył Napoleon do Poznania i utworzył z tej części księstwo Warszawskie. Po klęsce Napoleona w Rosyi 1812, utworzone zostało z Księstwa Warszawskiego terazniejsze Królestwo Polskie i W. X. Poznańskie.

B. Azyatyckie Państwa.

a. §. 74. Prowincye Rosyjskie w Azji.

aa, Syberya, jest najrozleglejszą płaszczyzną, zajmującą $\frac{1}{3}$ część całej Azji, 600 mil długości a 200 szeroka, graniczy z północy z Lodo-wiatem morzem, z południa odgraniczona od Mongolii i Chin pasmem gór: Alajskich, Altaj, Bajkal, Dauryjskie, Jabłonoj Hrebet i Stanowskie, z przylądkiem na północ Tajmura albo Severo Wostoknoj.

Rzeki: 1 Ural do morza Kaspickiego; 2 Oby z pobocznymi rzekami Irtycz i Tobol; 3 Jenisej biorąc z prawej strony Angarę wypływającą z jeziora Bajkal. 4 Lena z pobocznymi Wittim i Olekma. Dzieli się na 3 Gubernie: Tobolską na zachód, Tomską w środku i Irkucką na wschód. Mieszkańcy zowią się Tunguzi, Buryaci, Ostiaki, Samoje-dzi, Kamszadale i na południe Baszkirowie, utrzymujący się z polowania na sobole, lisy, gronastaje, niedzwiedzie, dostarczające wybornego futra, lub też na jelenie, które wiel-

kiemi stadami z Chin do Syberyi przybywają. Biją je najczęściej przy przeprawie przez wezbrane rzeki. Syberyjskie ludy są po większej części bałwochwalcy. Miasta:

Tobolsk przy ujściu rz. Tobol do Irtyczy, obszerne miasto, mające wielki skład futer rządowych, od owych dzikich ludów Rządowi, jako haracz składanych. Tu jest także Arcybiskupstwo greckie i wiele wygnańców.

Tomsk niedaleko rz. Oby tylko 15,000 mieszk.

Irkuck nad Angarą, w bliskości jeziora Bajkal, największe miasto w wschodniej Syberyi, główny skład chińskiego handlu.

Nerczyńsk małe miasteczko na granicy Chińskiej, złote i srebrne miny, w których na całe życie skazani wygnańcy pracować muszą.

Ochock nad morzem ochockiem, licha miejscina, z kąd przeprawa do Kamczatki.

Do Syberyi należy Półwysep Kamczatka, wulkaniczna, tylko na kilku punktach zamieszkała; choć zima nie tak sroga jak w Syberyi. Przylądek na południe zowie się Łopatka. Nad Syberyą na morzu Lodowatym leżą wyspy Lechow i Nowa Syberya, zaś nad Kamczatką ciągną się wyspy Lisie aż do Ameryki, a poniżej Kamczatki, Kurylskie aż do Japonii.

Uwaga. W Syberyi zaczyna się długa noc, trwająca 3 miesiące, w Listopadzie, połączona z sroga zimą. W czasie tej nocy przyswieca Północna zorza, której brzask jaśnieje półkołem nisko nad horyzontem. Biała tu łuna wznosi się nad poziom, z której niekiedy wypadają iskrzące smugi światła, jak gdyby świetne wstęgi, napelniające cały widnokrąg jaskrawym światłem, którem całe niebo goreć się zdaje.

Krajowcy w czasie zimy suwają po śniegu na drewnianych łyżwach z nadzwyczajną szybkością. Rupcy zaś przybywający w te strony po futra, jako też wygnańcy i urzędnicy, na sankach ciągniętych przez psy, które wrodzoną zmysłnością rozpoznają drogę wśród okropnej zawiei i ogrzewają swem ciepłem podróżnych w czasie spoczynku. Choć każdy obatuchany w potrójne kożuchy, choć ma maskę na twarzy; nie to niezabezpiecza od mrozu, który parę od tchnienia z trzaskiem w śron zcina i oddech w piersi

tamuje. Mieszkańcy żyjący zwykle pod namiotami, w czasie zimy siedzą w jamach zasypanych śniegiem. Lato trwa bardzo krótko.

bb, Kraje Kaukazkie między Kaspiskiem i Czarnem Morzem, gdzie się ciągnie pasmo gór Kaukazkich, z najwyższymi szczytami Elbrus i Kasbek do 16,000 stóp, zamieszkałe przez bitny lud góralów Czerkiesów, napadających często obrotne punkta Rossyjskie. Szczególne nazwiska tych prowincyi są: Mingrelia, Gruzya i Szyrwan. Rzeki Kur i Rion, dawniej Phasis, ojczyzna bażantów.

Tiflis nad rz. Kur 46,000 mieszkańców, stolica Gruzji i wszystkich krajów Kaukazkich, ma ciepłe mineralne wody, zwiedzane przez Rossyan.

Baku najlepszy port nad morzem Kaspiskiem na półwyspie Abszeron, rozkoszna okolica, gdzie się z ziemi wydobywa gaz palny (nafta) którego mieszkańcy używają do gotowania, oświetlania, wstawiwszy rurkę trzcinową w miejsce, z którego się ten gaz wydobywa.

Eriwan i Achalczyk są dwie fortece, w ostatnich czasach zdobyte przez Rossyan.

b. §. 75. Cesarstwo Chińskie.

aa, Chiny największe państwo na całym świecie, ale mało znane; na północ górzyste, na południe i wschód tak zaludnione, że kraj cały jednym miastem być się zdaje, gdzie ludzie często mieszkają na tratwach, na wodzie aby ten mały kawałek roli do uprawy oszczędzić. Produkta: jedwab i herbata będąca najpierwszym artykułem handlu; także doskonale rękodzieła, a szczególnie: porce-

lana, chińskie tusze, jedwabny papier i materye. Cesarz chiński zowiący się panem Niebieskiego Państwa, należy do Manczu-Tonguzów, którzy przebywszy mur chiński 300 mil długi, zabezpieczający z północy Chiny, podbili ten kraj i dotąd w nim panują. Urzędnicy zowią się Mandarynowie. Rzeki Hoangho, Jan tse Kiang i kanał Cesarski idący od Pekinga do Kantonu, napelniony ciągle statkami.

Peking stolica i rezydencya Cesarza ma mieć 5 mil obwodu, a 2 miliony mieszkańców i do 100,000 pałaców. Pałac Cesarza z ogrodami tworzy, osobną kwaterę miasta i zowie się zakazany. Domy jednak Chińczyków są niskie, mające tylko dół bez piętr.

Nanking dawniejsza stolica nad rzeką Jan tse Kiang także nadzwyczajnie rozległe miasto, z sławną porcelanową wieżą, o ośmiu piętrach.

Kanton portowe i handlowe miasto na południe, do którego zawijają europejskie okręty po towary. Przeszło 100,000 ludności mieszka na tratwach i statkach.

Tu w bliskości jest wyspa Macao, osada portugalska i wyspy Chińskie Hajnan, Formoza, zamieszkała przez rozbójników morskich i Liqneo mocno zaludniona.

Do Chin należą jeszcze następujące częścią holdownice, częścią pod opieką Cesarza Chińskiego zostające państwa, zamieszkałe po większej części przez tułackie hordy.

bb, Manczurya czyli Tonguzya na północ Chin, przerznięta rzeką Amur, przy której ujściu leży wyspa Tarakaj, ciąglą mgłą okryta. Tu także jest Półwysep Korea, kraj górzysty z wysokimi brzegami i dla tego dla Europejczyków nieprzystępny i wcale nieznan.

cc, Mongolia w środku Azji, kraj górny gdzie w lesie nawet ostre powietrze. Tu się znajduje puszcza Gobi albo Szamo, którą przebywają karawany. Jest to ojczyzna Mongołów i Kalmuków, między którymi wslawił się wielki wojownik Dżęgiskana, zdobywca Chin; z produktów: rumbarbarum i zwierz piżmowiec. Jezioro Kokonor.

dd, Mała Buharya, zwana także Turfan, przezrnięta stepową rz. Tarim, powstałą z dwóch rzek Jerken i Kaszgar, wpadającą do jeziora Lop, z miastami Jerken i Kaszgar, ostatnie było rezydencją Dżęgiskana.

ee, Tibet pod opieką Cesarza Chińskiego, Szwajcarya Azyatycka, z krajem Butan, gdzie są największe w świecie góry Himalaya, z najwyższym szczytem Dawalagiry 26,000 stóp wysokości. Ztąd wypływają rzeki: Bramaputra, Indus, Jan tse Kiang. Jest to punkt środkowy bonzów religii Lamajskiej, których najwyższy kapłan pod nazwiskiem Dalaj Lama, rezyduje w mieście Lassa pod opieką Chinczyków.

Uwaga. Chińczykowie z Mongołami należą do pokolenia mongolskiego (zob. pag. 41) są wykształceni mają rolnictwo w wielkiem poszanowaniu, również i ogrodnictwo, które u nich kwitnie, bo za pomocą machin skrapiają nawet wysoko położone grunty, aby je urodzajniejszymi uczynić. Co więcej w niektórych rzemiosłach i kunsztach przewyższają nawet Europejczyków, robią bowiem najprzedniejszą porcelanę, tusze, materje jedwabne i sławny nankin; lecz ta ich oświata ciągle na jednakim od niepamiętnych czasów stoi stopniu, pomimo bardzo ostrych egzaminów i licznych szkół, najbardziej dla tego, że zamknięci i oddzieleni od reszty świata, niechęć przyjąć naszego pisma, składającego się

z liter, ale używają obrazowego, złożonego z wielu tysięcy osobnych charakterów, co nadzwyczajnie postępowanie w naukach utrudza. Wszystko u nich odbywa się podług przepisane i wiekami uświęconego ceremoniału. Handel wewnętrzny jest znaczny, zewnętrzny morski przez miasto Canton z Anglikami, zaś karawanowy przez miasto Chińskie Majmacyń z Kiachtą czyli Kitajską Słobodą na granicy Sybirskiej z Rosyją. Handel morski został na niejaki czas wstrzymany, gdy Chińczycy wypędzili z Kantonu Angielskich kupców, którzy pomimo zakazu przywozili gwałtem opium; lecz pokonani od floty angielskiej, musieli zapłacić znaczne koszta wojenne i otworzyć swe porty dla Europejczyków.

c. §. 76. Japonia.

Na wschód za Chinami i Manczuryą leży Cesarstwo Japońskie, składające się z samych wysp, także bardzo zaludnionych przez lud podobny Chinczykom. Największa z tych wysp nazywa się Nifon, wyżej za cieśniną Sangar leży druga wyspa Jesso, po większej części pusta; zaś niżej Sikoko i Kiusiu. Miasta:

Jeddo na wyspie Nifon stolica Cesarza świeckiego, zwanego Kubo, bardzo ludne, ma mieć $1\frac{1}{2}$ miliona ludności.

Miako na téjże wyspie, rezydencya duchownego rządzącego, zwanego Dairo, wiele pagodów czyli świątyń.

Nangasaki na wyspie Kiusiu, jedyne handlowe i portowe miasto, do którego Chińczycy i Hollendrzy wolno mają przystęp.

d. §. 77. Indye Wschodnie.

Najpiękniejszy i najbardziej kwitnący kraj około 100,000 □ mil a 170 milionów ludności. Składa się z dwóch wielkich półwyspów: Półwysep przed Gangesem i półwysep za Gangesem. aa, Półwysep z téj strony Gangesu czyli Hindostan, oddzielony od Tibetu pasmem gór Himalaja a przerznięty wzdłuż pasmem gór

Gates, ciągnących się aż do przylądku Komorin. Wybrzeże zachodnie od perskiego morza nazywa się Malabar, zaś odwrotne nad odnogą Bengalską zowie się Koromandel, na których panują peryodyczne, południowo wschodnie wiatry Moussons zwane, sprawiające na tych dwóch wybrzeżach przeciwnie pory roku, tak iż kiedy jedno wybrzeże ma lato pogodne; na drugim panują burze, ulewy i zimna. Środkowa górna płaszczyna nazywa się Dekan. Półwysep między odnogą Cambay i Rzeką Indus zowie się Guzurat, kraj piaszczysty.

Rzeki, 1. Indus czyli Sind do morza Perskiego, do której wpada Punjund, to jest Pieciorzeka: 2 Ganges z Dzumną 3 Bramuputr łączący się w dolinie Bengalskiej z Gangesem. Nadto 4 mniejsze rzeki: Nerbudda. Kisthna, Godawery i Kawery.

Grunt nadzwyczajnie urodzajny, wydaje bawełnę, pieprz, indigo, rośliny lekarskie, i dyamenty, słonie, tygrysy; mieszkańcy wyrabiają drogie tkane materye bawełniane i jedwabne; w morzu łowią perły. Religia najbardziej upowszechnioną bramińska. Lud dzieli się na 4 odrębne kasty, z których najpierwsza bramińska, ostatnia zaś pogardzona Pariasów.

Rządzą tutaj Anglicy, to jest kompania Wschodnio-Indyjska przez swych trzech prezydentów, rezydujących w Kalkucie, Madras

i Bombaj, na te bowiem trzy prezydentwa posiadłości angielskie są podzielone. Miasta: **Kalkuta** miasto stoleczne posiadłości Angielskich 800 tysięcy mieszkańców, stolica generalnego gubernatora, port i handel z całym światem, wspaniałe miasto, kilka mil obwodn mające.

Benares nad Gangesem 600,000 mieszkań. święte miasto, ognisko religii i uczoności bramińskiej, dokąd Hindusowie liczne odprawiają pielgrzymki.

Dehli nad Dzumną poboczną rzeką Gangesu, niegdys rezydencya Wielkiego Mongola, który nad całemi Indjami panował; teraz liczy tylko 200,000 mieszk.

Madras na wybrzeżu Koromadel, rezydencya Gubernatora, bardzo handlowe i wielkie miasto, liczące do 400,000 mieszk. prowadzące największy handel wyrobami jedwabnemi i bawełnianemi wyrabianemi szczególnie w Mazulipatnam, wyżej Madras.

Bombaj na drugiej stronie półwyspu, to jest na wybrzeżu Malabar, oblitującym w pieprz, niedaleko zatoki Kambaj warowne miasto 150,000 ludności, rezydencya Gubernatora, z najlepszym portem, gdzie liniowe okręty stać mogą. W bliskości Bombaj jest wyspa Salzetta, na której znajdują się kunsztowne groty wykute w skałach, sięgające najodleglejszej starożytności.

Surate nieco wyżej nad rz. Tapti, z wielu indyjskimi pagodami. Mieszkańcy są mieszaniną rozmaitych narodów, bardzo przemysłai.

bb, Posiadłości innych narodów są:

Portugalczykowie mają miasto Goa główny skład ich posiadłości na wybrzeżu Malabar.

Francuzi posiadają miasto Pondiszery, na wybrzeżu Koromandel.

Duńczycy miasto Tranquebar, troche niżej od Pondiszery.

cc, Posiadłości krajowych książąt, pod zwierzchnictwem Anglików:

1. Kraj Kaszemir nad rze. Indus, górzysty jednak rajem indyjskim zwany, dla ciągle tam panującej wiosny, z miastem:

Kaszemir sławny z najprzedniejszych kaszemirskich szalów, ma mieć do 200,000 ludności

2. Kraje Szejków, zajmują piękny i bogaty kraj nad rz. Indus, kraj Penczap to jest Pięciurzek, z miastem:

Lahore 100,000 mieszkań dawniejsza stolica Mongoła.

3. Państwo Marattów, z miastem:

Udszen 150,000 mieszkańców.

4. Państwa i miasta: **Hydrabad 120,000** mieszk. stolica słynnego państwa Golkondy, mającego kopalnię dyamentów i Mysore.

dd, Do korony Angielskiej należy także wyspa Ceylon oddzielona od Półwyspu cieśniną Palks, gdzie połów najpiękniejszych peret, obfituje we wszystkie indyjskie plody: wyborny cynamon, drogie kamienie, mnóstwo słoni; góra na tej wyspie zowie się Pic Adama.

Miasto Colombo mocna twierdza, z dobrym portem, po europejsku zbudowane.

Na zachód od Cejlon ciągnie się łańcuch drobnych wysp, Lakiedivy i Meledivy zwanych, dostarczających małych ślimaków, które służą za pieniądze.

e. § 78. Półwysep Zagangesowy czyli Indochiny.

Leży na wschód między odnogą Bengalską i odnogą Tonkin, kraj obfitujący w trzcinę cukrową, cynamon, drzewo lojowe i drogie kamienie.

Odnoga Martaban jest częścią Bengalskiej, przed którą leżą wyspy Andamany i Nikobary.

Sklada się z następujących części.

aa, Assem już pochłonięte przez Anglików

bb, Birman składające się z dwóch państw Ava i Pegu, choć musiało wiele odstąpić Anglikom, jeszcze znaczne

z miastem Imerapura nad rz. Irawady.

cc, Siam nad zatoką Siam z miastem:

Bankok przy ujściu Menam 150,000 mieszk. po-
większej części przez Chinczyków zamieszkałe.

dd, Anam i Tonkin i Cochinchina składają
ją wschodnią część tego kraju.

ee, Półwysep Malakka oddzielony cieśniną Malakka od wyspy Sumatry, z miastami.

Malacca należało do Hollendrów, teraz do Anglików, upada.

Singapore nowe miasto nadmorskie kwitnące, do handlu zdadne.

Uwaga. Hindusowie posiadli od niepamiętnych czasów wysoki stopień oświaty, mają bogatą literaturę, osobliwie w poezyi dramatycznej, w języku Sanskryt nazwanym, z którego wszystkie europejskie języki początek wywodzą. Mają księgi religijne zwane Wedam, liczne świątynie czyli pagody, ozdobione kosztownymi najdziwniejszej postaci, wyrobionymi z wielkim kunsztem. Kąpanie policzyli do religijnych obrządków i dla tego odprawiają liczne pielgrzymki do Sgo. miasta Benares, aby się skąpać w rzece Ganges. Ich pustelnicy czyli Fakirowie chcąc przez wyszukane umartwienia ciała przypodobać się najwyższemu bóstwu Bramie, zadają sobie najsrodsze kalectwa: siedzą lub leżą na gwoździach, stoją na słupie na jednej nodze, póki nieskałeczeją, wieszają się za żebro na haku, a wdowy palą się dobrowolnie po śmierci mężów, z wielką uroczystością, wśród okrzyków radości braminów i zgromadzonego ludu. Pomimo tego jednak przewyższają Europejczyków w fabrykach jedwabnych i bawełnianych.

f. §. 79. Persya albo Iran.

Między Indyami a Turcyą Azyatycką leży właściwa Persya czyli Iran i kraj Afganow, podzielony na Kabulistan i Beludzystan.

Rzeka stepowa Hirmend płynie do jeziora Zareh, zaś Kabul do Indu. Miasta w Iran:

Teheran stolica Iranu i rezydencya księcia czyli Szaha, 50,000 mieszkańców, między budowlami najwspanialszy pałac Szaha z pięknymi ogrodami.

Tauris przez trzęsienie ziemi spustoszone, nad morzem Kaspiskiem

Ispahan dawniejsza stolica.

Sziras w rozkosznej dolinie, ma fabryki szkła i różnego olejku, groby sławnych perskich poetów Hafisza i Sadego: w bliskości są tu ruiny sławnej niegdyś stolicy perskiej: Persepolis. Tu w tej okolicy rosną najpiękniejsze cyprysy.

W Kabulistanie i Beludzystanie miasta:

Kabul nad rz. Kabul, stolica ma mieć 100,000 mieszkańców, znaczny handel.

Kandahar także 100,000 mieszk. mocna forteca.

Kelat rezydencya Hana w Beludzystanie.

Herat na traktach karawanowym z Indyi.

Uwaga. Persya jest kraj bardzo rozległy, otoczony pasmami gór ze wszystkich stron, nawet od morza Perskiego i dla tego ważką nadmorską krawędź od wieków jest w posiadaniu Arabów. Kraj cierpi niedostatek wody, ma niektóre wyborne rękodzieła: najkosztowniejsze kobierce i szale cudnie farbowane. Mieszkańcy są udatni i należą do najoświećszych azyatyckich ludów, mają bogatą literaturę w poezyi i powieści. Wyznają religia Machometanśką, ale należą do sekty Szjytów; niektórzy, jako Gwembrowie i Parsowie, czczą ogień, wyznajac religią Zoroastra, podana w księdze świętej Zentawesta (święta wieść).

g. §. 80. Arabia.

Jest półwysep między Morzem Czerwonem

czyli odnogą Arabską, morzem Perskiem i odnogą Perską. Cieśnina Babelmandep prowadzi z morza Perskiego na Morze Czerwone, a cieśnina Ormuz do odnogi Perskiej, w której się łowią perły. Przesmykiem Suez łączy się Arabia z Afryką; góry Sinai i Horeb. Arabia ma zupełnie afrykański klimat, brak deszczu i rzek, nieprzejrzone okiem piaszczyste pustynie, po których wiatr duszący Samum całe karawany zabija lub tumanem piasku zasypuje. Nadbrzeża wydają jednak najprzedniejszą kawę Mokka zwaną, rośliny balsamowe i aloes; najlepsze w świecie konie i wielbłądy. Arabowie Beduini żyjący pod Emirami czyli Szeikami nie mają stałych siedlisk, lecz przenoszą się z miejsca na miejsce z swemi namiotami i trzodami.

Kraj dzieli się na wybrzeża: Hedzas, Jemen, Hadramaut, Oman, w środku mieszkają Wehabici, lud rozbójniczy i t. d. Miasta:

Medina słynna grobem Mahometa, do którego każdy Mahometanin przynajmniej raz w życiu pielgrzymuje.

Mekka miejsce urodzenia Mahometa, punkt środkowy religii mahometańskiej i licznych pielgrzymek do domu Bożego Kaaba, zwanego, do którego się tylko Mahometanin zbliżyć może.

Mokka niedaleko cieśniny Babelmandeb, wywóz najprzedniejszej kawy, Mokka zwanej.

Sana rezydencya Imaaa (książęcia).

Maskate, portowe i handlowe miasto.

Uwaga. Arabowie przez Mahometa, twórcę religii mahometańskiej, rachując swój początek od jego ucieczki (Hegira) z Mekki do Medyny 622, stali się najpotężniejszym, a następnie i bardzo oświeconym narodem. Ich Cesarze czyli Kalifowie, jako Almanzor, Alraszjd rezydowali w Bagdadzie, zdobyli Afrykę,

a nawet Hiszpanią, gdzie długo pod nazwiskiem Maurow w Granadzie panowali. Odznaczyli się także w naukach fizycznych, matematycznych, lekarskich i od nich przyjęliśmy arabskie liczby i nazwiska nauk: algebra, alchemia i t. d. Sławne są także ich powieści pod tytułem: Tysiąc Nocy i jedna. Ich księga święta zowie się Koran.

h. §. 81. *Azyatycka Turcya.*

Leży na północ Arabii, między morzem Środkowem, Czarnem i Persyą, składa się z następujących części.

aa, Natolia dawniej Azya Mniejsza, przetrzyęta pasmem gór Taurus, z najwyższym szczytem Ararat czyli Mazis. Tu się poczynają rzeki skrapiające Turcyą Azyatycką: Tigris i Eufrat, które po połączeniu biorą nazwisko Szatalarab i wpadają do odnogi perskiej. Miasta:

Smyrna najznaczniejsze, z wybornym portem. Środek handlu lewanckiego, gdzie także wiele Europejczyków przebywa.

Brussa w bliskości morza Marmora, pięknie zabudowane z znacznemi fabrykami.

Skutari nad cieśniną Konstantynopolańską, jak gdyby przedmieście do Konstantynopola

Angora i Konieh w głąb kraju, pierwsze sławne z angorskich kóz, drugie handlem karawanowym

Sinope i Trebisond nad morzem Czarnem, handel morski.

Do Natolii należą wyspy:

Cyprus największa, gorzysta, lecz urodzajna, sławne cypryjskie wino; z miastem Nikosia.

Rhodus stanowisko floty tureckiej i warsztat okrętów

Skio mała, ale najludniejsza i najbogatsza, liczyła 120.000 mieszkańców greckich, którzy przez Turków wyrznięci zostali.

bb, Soristan czyli Syrya przerznięta pasmem gór Libanon. Tu leżały dawniejsza Fenicya nad morzem Sroziemnem i Palestyna czyli Ziemia S. gdzie rz. Jordan płynąca przez jezioro Genezaret (morze Galilejskie) do morza Martwego (Asphalt). Miasta:

Halep, czyli Aleppo, jedno z największych azyatyckich miast, 100,000 ludności prowadzące wielki handel i mające znaczne rękodzieła.

Damask także wielkie miasto, mające fabryki jedwabne, z kąd adamaszek powziął nazwisko, i żelazne, mianowicie broni, także ostrza pałaszy damascenkami zwane. Tu się zbierają karawany mahometańskich pielgrzymów, ciągnących do Mekki.

Acre twierdza przez Napoleona w czasie wyprawy egipskiej napróżno oblegana.

Jerozolima stolica Palestyny z szanownemi pomnikami kościoła i grobu Zbawiciela. Przybywają tu corok liczni chrześcijańscy pielgrzymi.

cc, Aldzesyra albo Irak Arabi, dawniejsza Mezopotania i Babylonia, z północy górzysta, z południa urodzajna płaszczyna licznemi kanałami przerznięta. Miasta:

Diarbekir nad rzeką Tigris 100,000 mieszkańców, fabryki safianu.

Mosul nad rzeką Tigris, fabryczne miasto, muślin od tego miasta wziął swe nazwisko.

Bagdad także nad rz. Tigris sławne miasto na wschodzie, dawna stolica Kalifów czyli Arabskich Cesarzów.

Bassora nad Szatalarab nie daleko odnogi Perskiej wielce handlowe miasto, gdy okręty aż pod samo miasto zawijać mogą. Tu wymieniają kupcy europejskie towary za indyjskie.

dd, Kurdistan kraj górzysty, niema znaczniejszego miasta.

ee, Armenia turecka z miastem:

Erzerum w bliskości źródeł Eufratu, leży 7000 stóp nad poziom morza, handel miedzianemi naczyniami, forteca.

i. §. 82. *Turkestan czyli Turan*

Dawniej wolną Tartaryą zwany, obszerna nizina, leżąca nad morzem Kaspiskiem, między Persyą, Mongolią i Syberyą, z jeziorem Aral, do którego płyną rzeki Sir-Daria i Amu-Daria. Zamieszkała na północ przez narody koczujące, jako to: Kirgizow i Turkomanow, których hordy po obszernych stepach swobodnie bujają. Południowa część osiadła przez Uzbeków i Bucharow, trudniących się rolnictwem, rzemiosłami i prowadzących znaczny karawanowy handel z Chinami i Rosyą. Kraj składa się z kilku udzielnych Chanatów.

Miasta:

Buchara nad rzeką Sogd wpadającą do Amu, około 70,000 mieszkańców, jedno z najznacniejszych miast środkowej Azji, prowadzi znaczny handel, posiada wiele publicznych budynków i bazarów.

Samarkand także nad rz. Sogd ma mahometański uniwersytet, fabrykę jedwabnego papieru, niegdyś rezydencya sławnego Timura, potężnego Tatarskiego zdobywcy.

Chiwa nad rzeką Amu prowadzi znaczny handel z Rosyą (z Orenburgiem).

k. §. 83. *Azyatyckie Wyspy.*

aa, Wyspy Sanda większe, jako to Sumatra, Jawa, Borneo i Celebes należą powiększėj części do Hollendrów.

Sumatra ma górę Ofir zwaną do 13,000 stóp wysoką.

Na Jawie są miasta :

Batawia główna osada hollenderska, dla niezdrowego powietrza upadać zaczyna, choć ma wygodny port i dobrze zabudowana. Natomiast wzrastać zaczyna :

Surabaya, teraz na Jawie najpierwsze miasto, warsztat okrętów.

Macassar na wyspie Celebes, która jest trzema zatokami na trzy półwyspy przecięta.

bb, Wyspy Male Sunda.

cc, Molukskie czyli korzenne, między którymi Banda, Amboina, Ceram i Dailolo najznaczniejsze.

dd, Filippiny, między którymi największa Manilla czyli Luzon, z miastem tego nazwiska, zamieszkałem przez bogatych kupców.

ee, Sulu leżą poniżej Manili, dostarczają gniazd jaskółczych do jedzenia i najdroższych perel.

C. Afrykańskie Państwa.

a. §. 84. Egipt.

Jedyny w Afryce lepiej znany kraj, stykający się z Azją między morzem Suez, ograniczony ze wschodu morzem Czerwonym, zaś z zachodu Pustynią Sahara, jest Egipt. Rzeka Nil płynie środkiem wąską doliną, którą corocznie zalewa, i wpada kilku ujściami do morza Środkowego. Ma klimat gorący, suchy, gęsta ślepotą i morowe powietrze. Zostaje pod rządem Wicekróla Mehmet Alego, który cywilizuje kraj i ma monopol handlu, mianowicie bawełny, której bardzo wiele ten kraj wydaje. Miasta :

Kairo nad Nilem, stolica Baszy, źle zabudowane, ale największe miasto w całej Afryce, prowadzące rozległy karawanowy handel. W bliskości są piramidy.

Alexandria z dwoma portami i cytadelami nad morzem Środiemnem, dawniej najpierwsze handlowe miasto, chociaż podupadłe, jest jednak środkowym punktem handlu egipskiego i drugą rezydencją Baszy.

bb, Poniżej Egiptu nad morzem Czerwonem na południe, ciągnie się Nubia, kraj terasowy, przerznięty także Nilem, biorącym z prawej strony rzekę Takazę. Nubia jest pod panowaniem egipskiego Wice króla, z miastami Sennaar nad Nilem i Suakim port nad morzem Czerwonem, z kąd przeprawa do Mekki. Sławne są z Nubii Dongolskie konie.

cc. Habesz albo Abyssynia leży jeszcze niżej nad Czerwonem morzem, wydaje kawę i wiele soli. Dawniej kwitnęło tu państwo Wgo, Negusa, które atoli przez Murzynów Gallasow zburzone zostało. Miasto: Gondar w bliskości jeziora Czana dawniej Dembea zwanego. W Habessyni, wypływa wschodnią odnogą Nilu, płynąca wężykowato przez jezioro Dembea.

b. §. 85. Berberya i Marokko.

Berberyjskimi albo Korsarskimi państwami nazywają się kraje w północnej Afryce nad morzem Środiemnem od Egiptu aż do Cieśniny Gibraltaru ciągnące się, zamieszkałe przez Turków, Maurow, Berbow czyli Kabylów, i wzgardzonych żydów i Murzynów. Góry Atlas albo Daran. Przylądek Cap Bon, zatoka Sidra, dawniej wielka Syrta.

aa. Państwo Tripolis nad zatoką Sidra, z miastem Tripolis, wielkie, ale puste. Kraj między Tripolis a Egiptem zowie się pustynią Barka, gdzie dawniej kwitnęła grecka osada Cyrene; zaś niżej Tripolis jest ży-

zna oaza Fezzan z miastem Murzuk handlowe na trakcie karawanowym do Kahiry i do Mekki.

- bb. Tunis dalej na zachód rządzone przez Deja, lepszy kraj od Tripolis, ale także zaniedbany z największem w Berberyi miastem Tunis mającem mieć do 150,000 mieszkańców. Tu w bliskości kwitnęła niegdyś Karthago.
- cc, Algier było najpotężniejsze z Korsarskich państw aż do roku 1830, gdy Francuzi miasto i państwo jednym zamachem zdobyli i tu swoją Kolonią zaprowadzili. Miasta:

Algier z portem warownym; nadto Bużia, Oran i Konstantyna.

- dd, Marokko, Cesarstwo ciągnie się od cieśniny Gibraltar aż do Pustyni Sahara nad Oceanem Atlantyckim. Kraj urodzajny mający zdrowy Klimat, bez afrykańskich upałów i prawie ciągłą wiosnę. Miasta:

Ceuta i Tanger nad Cieśniną Gibraltar, małe miasta; Fez i Marokko stolice państwa, także nie wiele większe; Mogador nad Oceanem Atlantyckim po europejsku niedawno założone, handlowe.

Na południe wymienionych tu krajów między pustynią Sahara jest: kraj Tafilet i Biledulgerid, czyli daktyłowy.

c. §. 86. Pustynia Sahara.

Wielka puszcza Sahara od Egiptu aż do Oceanu Atlantyckiego 600 mil długa a do 200 szeroka. Jest to morze piaszczyste ruchomym piaskiem okryte, mające około 50 większych i mniejszych zielonych kęp, czyli oazów z drzewami palmowemi, daktyłowemi i gumowemi.

Część wschodnia od Egiptu zowie się Libiską puszcza, gdzie w starożytności słynęła oaza Ammońskiego Jowisza.

d. §. 87. Senegambia.

Tak nazwana od dwóch rzek Senegal i Gambia, które podobnie jak Nil, Eufrat i Ganges zalewają w mokrej porze roku wybrzeża, ciągnie się poniżej pustyni Sahary

nad Oceanem Atlantyckim. Przylądek Zielony. W Senegambii znajdują się wielkie gummowe lasy. Mieszkają tu: Jalloffowie i Mandingowie, również i Europejczycy posuwają w głąb swe kolonie.

e. §. 88. *Guinea.*

aa, Wyższa jest wybrzeże nad Oceanem Atlantyckim czyli raczej odnogą Guinejską poniżej Senegambii od Cap Sierra Leone aż do Cap Lopez, w głąb kraju Europejczykom nieznane, mające zawierać wielkie Murzyńskie państwa Assanti i Benin, nad ujściami rz. Nigra zwanej także Quorra lub Dzuliba. Rozróżniają następujące wybrzeża:

1. Sierra Leone, gdzie Anglicy mają miasto Fretown, niezdrowy dla Europejczyków klimat.
2. Pieprzowe, gdzie Północni Amerykanie mają swoje osady i kwitnącą kolonią wyzwolonych Murzynów: Liberia.
3. Wybrzeże Słoniowej kości, mało co znane.
4. Niewolnicze gdzie jest państwo Murzyńskie Dahomeh z miastem Abomeh.

bb, Niższa Guinea jeszcze mniej zwiedzana niż wyższa, od Przylądku Lopez do Cap Negro. Tu wpada rzeka Zaire albo Kongo i Cuama. Pannją tu Portugalczycy, którym podlegają następujące murzyńskie państwa z miastami tegoż nazwiska: Loango, Kongo, Angola, Benguela. Państwo Angola handluje najwięcej niewolnikami, choć ten obrzydły handel przez Anglików śmiercią jest karany.

St. Paolo de Loanda przy ujściu rz. Coanzo, jest najznaczniejsze miasto portugalskiej osady Angola, ma wiele domów europejskim stylem zbudowanych.

f. §. 89. *Kraj Przylądkowy i Kafrow.*

Południowa Afryka mieści aa, Kraj Przylądkowy (Capland) dawniej Niderlandzka, teraz Angielska po-

siadłość, tak nazwana od Przylądka Dobrej Nadziei z miastem Capstadt, nad zatoką Tafel, główna stacya okrętów do Indyi Wschodnich płynących, forteca; sławne jest wino Capwein albo Constantiawein zwane. bb, Kraj Kafrow, Hottentotów i Buszmanów. Ostatni nie mają nawet mieszkań, żyją z polowania i łupieży.

g. §. 90. Wschodnie Wybrzeża afrykańskie.

Sena, Sofala, Mozambique, Zanguebar, A-den, mało co znane, należą po większej części do Portugalczyków, wydają myrrhę, kadzidło, słoniową kość, kawę, z miastami:

Mozambique, środkowy punkt posiadłości portugalskich na wyspie zbudowane, z dobrym portem. Od tego miasta wziął kanał Mozambicki swe nazwisko między Afryką i wyspą Madagaskar.

Melinda także portugalskie miasto, teraz zniszczone.

b. §. 91. Sudan czyli Nigrycja.

Mieści środkową Afrykę zamieszkałą przez Murzynów czyli Negrow; Góry księżycowe czyli Kongo i na południe Lupata i Śnieżne; jeziora: Tezad, Aquilunda i Marawi. Rzeka największa w Afryce Niger, od krajowców zwana Dżolibą lub Quorra, wpadająca do Odnogi Guinejskiej.

Tu są państwa morzyńskie z nazwiska tylko znane: Timbaktu, Burnu, Haussa, z miastem:

Timbaktu nad Dżolibą, jest to środkowy punkt karawanowego handlu w Afryce, ma być bardzo rozległe.

i. §. 92. Afrykańskie Wyspy.

Na Oceanie Indyjskim:

1. Sokotora niedaleko przylądka Guardafui, ojczyzna najlepszego aloesu.
2. Sechelle i Amiranty wydają najlepsze kokosowe orzechy i palmy.
3. Komoreńskie wyspy wydają trzecinę cukrową.

4. Madagaskar największa wyspa z górami Ambostimenes, której mieszkańcy dotąd opierają się cywilizacyi europejskiej (Tu zginął Beniowski.)
5. Maskareńskie, z których wyspa żyzna Bourbon należy do Francuzów, zaś Isle de France do Anglików.

Na Oceanie Atlantyckim:

6. Wyspy Posilenia (Erfrischungsineln).
7. Wyspa S. Heleny, na której Napoleon jako wygnaniec przez Anglika więziony, umarł r. 1821.
8. Wniebowstąpienia (Ascension) pusta, wyjąwszy małą angielską osadę.
9. Guinejskie wyspy, z których wyspy książęce (Principe), Fernando del Po i Annabon do Hiszpanów; zaś St. Thomas do Portugalczyków należą.
10. Capwerdyjskie czyli zielonego Przylądka wulkaniczne, należą do Portugalczyków, dla kilkoletniej posuchy, tak że wszystkie źródła i strumyki wysychają, opustoszałe.
11. Kanaryjskie, osada hiszpańska, należą do najpiękniejszych krajów, ojczyzna kanarków. Największa zowie się Teneriffa z górą spiczastą Pic de Tejde 11.000 stóp wysoką i wyspa Ferro, od której jako najdalej na zachód posuniętej, pierwszy Południk przybrał nazwisko.
12. Madeira i Porto Santo posiadłość Portugalska.
13. Azorskie z których największe Tereceira i Miguel, należą także do Portugalczyków.

Amerykańskie Państwa.

a. §. 93. Północna Ameryka.

- aa. Angielskie Posiadłości: 1. Kanada na północ jezior kanadyjskich, ważna osobliwie dla handlu futrami, z miastami Quebec i Montreal oba nad rzeką S. Wawrzyńca. 2. Nowy Brunzwik półwysep na drugiej stronie rz. S. Wawrzyńca, przesmykiem z No-

wą Szkocjąłączony. 3 Nowa Szkocya półwysep lepszy kraj od Brunszwiku z miastem Halifax, mającym wyborny port, gdzie flota stawać zwykła i warsztat okrętów. 4 Neu Fundland, nieurodzajna wyspa przed zatoką S. Wawrzyńca, ważna jedynie dla rybołówstwa, osobliwie sztokfiszu. 5 Wyspy Bermuda czyli Letnie.

bb, Kraje Hudsons, Labrador i Groenlandya. Naokoło odnogi Hudsons rozciągają się obszerne zimne kraje, zamieszkałe przez Indian i Eskimosów, dostarczających Europejczykom najwięcej futer, gdzie Anglicy mają swe kolonie na przyk. Północną i południową Wales. 2 Labrador jest to ogromny półwysep, odkryty przed Kolumbem przez Jana z Kolna Polaka, marynarza w służbie duńskiej, ciągnący się aż do cieśniny Hudsons. Tylko na niektórych punktach przez Eskimosów zamieszkały i tylko dla futer ważny dla Anglików. 3 Groenlandya należy już do krajów biegunowych, to jest w zimnej strefie leżących, oddzielona od Ameryki cieśniną Lankaster i Barrow, a zatem wyspa; ale że w strefie lodowatej ustaje wszelka różnica między lądem a wodą, przeto za półwysep uważana być może. Południowy koniec zowie się Przylądek Farewell. Dziwnem zjawiskiem w tym kraju, оголоconym z drzewa, są kłody drzewa cedrowego, modrzewiowego, w niezmiernej ilości pływające, naksztalt wysp, w bliskości Groenlandyi i Islandyi, i które na brzeg przez burze wyrzucane bywają. (Treibholz.)

cc. Północno-Amerykańskie Zjednoczone Stany. zajmują w poprzek całą północną Amerykę od Oceanu Atlantyckiego do Wschodniego. Góry skaliste i Allegany. Rzeki: 1 Columbia czyli Oregan na wybrzeżu Zachodnim, zwanem także Oregan, wpada do Oceanu Wielkiego. 2 Missisipi z większą daleko Missouri, jako też Arkanzans i Ohio, do odnogi

Mexykańskiej. Jeziora Kanadyjskie na północnej granicy: Wyższe, Michigan, Huron, Erie i Ontario, z których wypływa rz. S. Wawrzyńca (Łotenzofstrom) kraj nadzwyczajnie urodzajny, powiększej części przez samych Europejczyków: Anglików, Niemców i Francuzów zaludniony. Wszystkich Państw należących do Unii jest 26, tworzących osobne rzeczypospolite, wszystkie atoli wysyłają na wspólny kongres, odbywający się w mieście Washingtonie, swych Deputowanych, pod przewodnictwem obieranego Prezydenta. Oprócz tych 26 państw należą do tego państwa jeszcze daleko rozleglejsze, dotąd niezaludnione kraje, podzielone na pięć Terrytori, które później do związku przyjęte być mają. Osady i miasta w Stanach Zjednoczonych przez napływ Europejczyków wzrastają tak nagle, często w kilka lat, że ich ludność oznaczyć się nie da. Handel wewnętrzny i zewnętrzny, po Angielskim najznaczniejszy, liczne kanały i drogi żelazne; w wielu rękodzielnach prześcigają Europejczyków. Jestto jakby odmłodniała Europa. Nie ma tu panującej religii, wszystkie wyznania równej opieki doznają. Są rzetelni, ale oraz bardzo zabiegliwi o majątek i cenią człowieka podług tego, jak sobie większy lub mniejszy zdołał zebrać majątek; nie u nich nieznaczy szlachectwo, wszystko praca. Przybywający bez funduszków do Ameryki, nie mający nawet z czego opłacić podróży morskiej, przejdają na czas niejaki swą osobę, dopóki nieodrobiają zaciągniętego długu, dla tego też znajdziesz wielu znakomych obywateli, którzy byli z początku wyrobnikami. Miasta:

Boston znaczne i fabryczne miasto na północ

New-Jork największe miasto w Stanach Zjednoczonych 200,000 mieszk. regularnie zbudowane, z wybranym portem, prowadzi wielki handel z Europą, i Indyami Wschodniemi.

Philadelphia w Pensylwanii nad rz. Delawarą, tak-

że do 200,000 mieszk. ma uniwersytet i różne towarzystwa uczone i dobroczynne.

Baltimore nad zatoką 100,000 mieszk. piękne miasto z szerokimi ulicami z wybornym portem i rozległym handlem, podobnie jak New-Jork.

Washington stolica Stanów Zjednoczonych, siedzisko kongresu, władz rządowych i Prezydenta.

Charlestown niżej na południe, warowne i portowe miasto z kwitnącym handlem.

New-Orleans nad rz. Missisipi, wielkie i regularne miasto, nagle wzrastające.

Cincinnati nad rz. Ohio także prędko wzrosło.

dd, Meksyk i Texas między Stanami Zjednoczonymi a Oceanem Atlantyckim, aż do r. 1821 był kolonią Hiszpańską, dzis jest rzeczą pospolitą, na wzór zjednoczonych Amerykańskich Stanów, składającą się z 24 prowincyi, do których także liczy się półwysep Kalifornii, z przylądkiem S. Łukasza. Meksyk formuje kraj górny na 8000 stóp nad poziom morza wzniesiony, dla tego mający zdrowy klimat, przeciwnie wybrzeża są niskie, wilgotne i niezdrowe. Grunt żyzny wydaje indigo, wanilę, koszenilę, mahoń, złoto. Miasta:

Meksyk stolica nad jeziorem, które go dawniej otaczało, w rozkosznej okolicy, najpiękniejsze miasto w całej Ameryce, do 100,000 mieszk.

Puebla de los Angeles regularnie zabudowane miasto, z szerokimi ulicami, prowadzące znaczny handel.

Vera-Cruz nad odnogą Meksykańską, siedlisko europejskiego handlu.

Acapulco nad Wielkim Oceanem z wielkim i bezpiecznym portem, prowadzi znaczny handel z Indyanami Wschodnimi.

Guadalaxara po stolicy największe miasto, miny srebra.

Texas jest kraj między Meksykiem od rzeki Rio del Norte i Zjednoczonymi Stanami. Przed kilku laty należał do Meksyku, dziś jest niepodległy i połączył się z Zjedno-

czonemi Stanami z miastem:

San Filipe de Houston.

b. 94. Srodkowa Ameryka.

aa. Guatemala teraz Srodkową Ameryką (Centro America) przezwana, na miedzymorzu Panama, dawniej, należała do Meksyku, dziś stanowi osobną Rzeczpospolitą. Kraj ten przerznięty wzdłuż wysokim pasmem gór wystawiony jest na częste trzęsienia ziemi. Jezioro Nicaragua, odnoga Honduras, nad półwyspem Jucatan. Miasta:

Nowa-Guatemala stolica centralnej Ameryki, ma wiele fabryk, znaczny handel i uniwersytet. Drugie:

San Salvador.

bb, Indyje Wschodnie składają się z samych wysp, między którymi trzy grupy najznaczniejsze.

1 Bahama albo Lukajskie należące do Anglików, do których liczy się wyspa Guanahani czyli San Salvador, gdzie Columbus najprzód wylądował.

2 Wielkie Antille, składające się z 4 Wysp:

Kuba największa, należy do Hiszpanów, wydaje wiele kawy, cukru i tabaki, z miastem warownem Hayanna z pięknym portem, punkt środkowy hiszpańsko amerykańskiego handlu 100,000 mieszk.

Porto-Rico wydaje wyborną kawę i tabakę i należy także do Hiszpanów z miastem San Iuan, warownia jedna z najlepszych w Ameryce.

Jamajka należy do Anglików wydaje podobne płody jak Kuba i jest pod względem handlu bardzo ważna, z miastem Kingston.

Haity albo San Domingo, dawniej kolonia francuzka, tworzy teraz Rzeczpospolitą Murzyńską, z miastem stolecznem Port au Prince, stolica Prezydenta z dwoma portami dla kupieckich i wojennych okrętów, dobrze zabudowane, ale w niezdrowej okolicy.

3 Male Antylle:

Do Hollendrów należą St. Martin i Curacao na Karaibskim morzu.

Do Duńczyków St. Thomas, St. Croix.

Do Francuzów: Martinique i Guadeloupe.

Do Anglików: Antigua, Dominique, Barbados, St. Lucia, Tabago i Trinidad. Dwie ostatnie wyspy leżą już pod Wiatrem, gdy przeciwnie powyższe przed wiatrem są położone. Wszystkie wydają te same produkta, jak Wielkie Antille.

§. 95. Południowa Ameryka.

aa, Nowa Grenada rzeczpospolita z miastem **Bogota** blisko 9,000 stóp nad poziom morza wzniesiona, w okolicy bardzo urodzajnej i przyjemnej, ale wystawionej na częste trzęsienie ziemi.

Carthagena nad Karaibskim morzem, piękne i warowne miasto z obszernym portem.

bb, Ecuador t. j. Rzeczpospolita Równikowa dawniej Quito, Góra: Chimboraso; miasto stół. Guayaquil nad odnogą tegoż nazwiska, prowadzi znaczny handel. Quito najwyżej w świecie położone.

cc, Venezuela z miastem Caracas niedaleko od morza, nowo zabudowane miasto, ma znaczne jarmarki i wielki handel.

Cumana nad Karaibskim morzem, znaczny handel, w zdrowej okolicy położone.

dd, Peru, rzeczpospolita, poniżej rzeczypospolitej Ecuadora, Jezioro Titicaca. z miastami:

Lima stolica w rozkosznej okolicy, z portem Callao, częste trzęsienia ziemi.

Cusco dawna stolica Inkasów, t. j. królów Peruwian-
skich, którzy tu przed przybyciem Hiszpanów panowali.

ee, Bolivia dawniej należała do Peru z miastem:

Chuquisaca czyli La Plata, więcej niż 8,000 stóp nad poziom morza.

Potosi słynne bogatemi kopalniami srebra miasto, ma wiele kościołów i klasztorów.

ff, Chili niżej Boliwii wazki nadmorski kraj, między pa-
smem gór Andes i Oceanem Wschodnim. miasta:

San Jago stolica 50,000 mieszk. prowadzi znaczny
handel przez portowe miasto Valparaiso.

Conception, gdzie są największe złote miny.

gg, Laplata czyli Rzeczpospolita Argentińska między
Chili i Atlantyckim Oceanem z rzeką Paraguay, po-
łudniową część składają płaszczyny zwane Pampas.

Buenos Ayres stolica nad rz. Rio de la Plata po-
wstała z trzech rzek: Paraguai, Parana i Uruguai nieda-
leko od ujścia do Atlantyku, ma dwa porty i znaczny handel

hh, Paraguay z jedynem *znaczniejszym* miastem As-
sumcion nad rz. Paraguay, tylko 10,000 mieszk.

ii, Uruguay między rz. Laplata i Brazylią z m. stół.
Montevideo tylko 16,000 mieszk.

Uwaga. Wyszczególnione tu państwa były od czasu odkrycia
i podbicia Ameryki, Hiszpańską posiadłością. Dopiero w r. 1821.
wybiły się na wojnę i teraz tworzą osobne rzeczypospolite.

kk, Brazylia największe państwo w Ameryce południo-
wej, zajmujące wschodnią część tego półwyspu, na-
leżało do r. 1822 do Portugalczyków, teraz zaś two-
rzy osobne cesarstwo. Tu płynie największa w swie-
cie rzeka Amazonka czyli Maranon z pobocznemi:
Madeira, Tapajoz i Tocantines, miasta:

Rio-Janeiro stolica, pięknie i regularnie zabudowa-
ne, ale w niezdrowej nadmorskiej okolicy, z wyborynym
portem, gdzie cała flota stać może, środek brazylijskiego
handlu i znaczne fabryki, około 200,000 mieszk.

Bahia czyli St. Salvador nad zatoką wszystkich SS.
warownia z wygodnym portem i kwitnącym handlem.

Olinda z portem Pernambuk handlowe i wzrastają-
ce miasto, od którego wzięło nazwę drzewo brazylijskie
fernambuk zwane.

ll, Guyana między Brazylią i Venezuelą nad Oceanem
Atlantyckim, mały kraj, lecz ważny pod względem
handlu w posiadaniu Anglików, Hollendrow i Francuzów.

W Angielskiej jest miasto Stabroek. W Hollen-
derskiej Surinam, W Francuzkiej Cayene.

Poludniowy róg Ameryki aż do przylądka Cap Horn mieści kraj pusty, zwany Patagonią czyli krajem Magiellana, zamieszkały przez lud dziki nadzwyczajnego wzrostu. Wyspa zwana: Kraj Ognio wy (Feuerland) oddzielona jest od Patagonii cieśniną Magiellańską. Mieszkańcy tej wyspy, bardzo upośledzeni, zowią się Peszeres. Niedaleko stąd są wyspy Falkland zupełnie puste.

E. Australia czyli Nowa Hollandya.

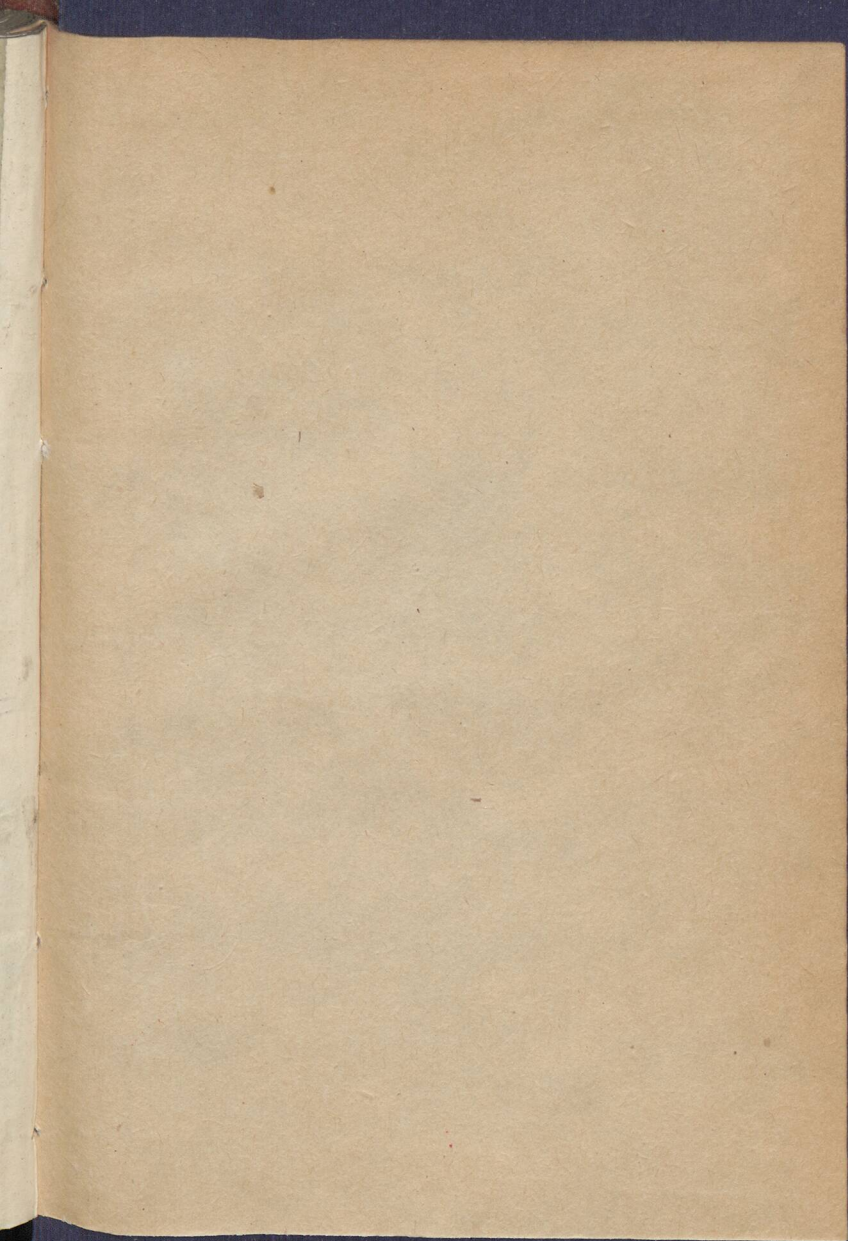
Piąta część świata składa się z samych wysp, które śmy na karcie 23 wymienili. Z tych Nowa Hollandya największa, uważa się za ląd stały, tylko na wybrzeżach znana, mianowicie wybrzeże wschodnie zwane Neu-Süd Wales, angielska osada, gdzie Botany Bay jest miejscem wygnania angielskich złoczyńców, którzy tu za parobków pracować muszą. Z miastem siedliskiem gubernatora angielskiego:

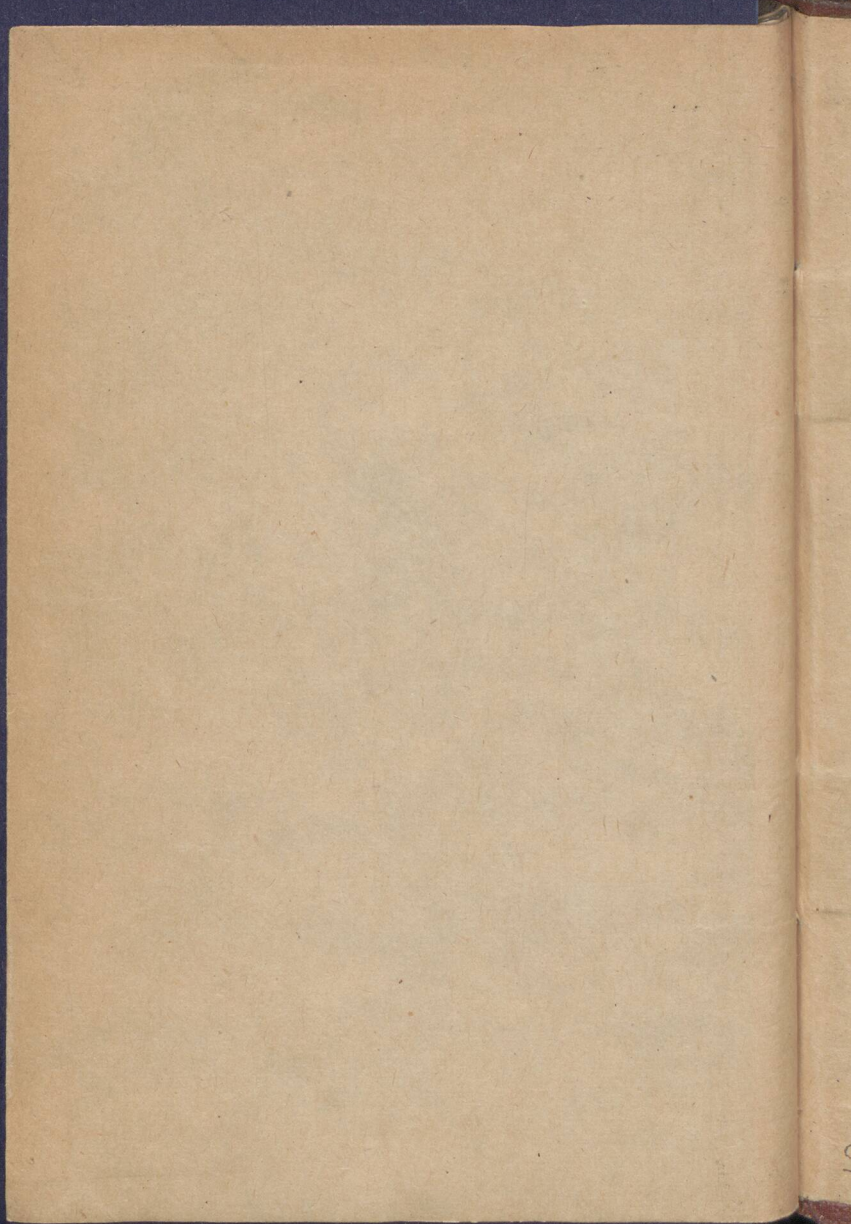
Sidney nad wielką zatoką, forteca z portem, towarzystwo biblijne. Oprócz Sidnej założono na tej wyspie kilka innych miast.

Na Wwspie Van-Diemen, leżącej na południe Austral jest miasto Hobarton z portem i kwitnącym handlem.

§. 96. Podług Ludności idą miasta następującym porządkiem.

- a, 1,000,000 mieszk. i więcej mają: Londyn, Paryż, Peking, Nanking, Jeddo, Kalkuta.
- b, Półmilion i więcej mają: Konstantynopol, Benares, Madras, Canton, Miako.
- c, 300,000 i więcej mają: Wiedyn, Berlin, Petersburg, Moskwa, Neapol, Lisbona, Dublin, New York, Kairo.
- d, 200,000 i więcej mają: Amsterdam, Rzym, Palermo, Madryt, Lyon, Edinburg, Glasgow, Manchester, Liverpool, Warszawa, Haleh, Damask, Bombay, Dehli, Rio-Janeiro, Filadelfia, Raszemir.
- e, 150,000 i więcej mają: Hamburg, Medyolan, Turin, Birmingham, Barcelona, Marsilia, Meksyk, Smyrna.
- f, około 100,000 mieszk. mają: Wrocław, Praga, Monachium, Ropenhaga, Bruksela, Cork, Bristol, Genua, Livorno, Florencya, Wenecya, Bordeaux, Ropen, Valencia, Seyvilla, Adrianopol, Bagdad, Tunis, New Orleans, Baltimore, Boston, Buenos Ayres.

S.-W.

